

Forbrug og økonomi hos etniske minoritetsfamilier i Danmark

***Vibeke Jakobsen
Signe A. Thomsen
Connie Carøe Christiansen***

***Forskningsgruppen om børn & unge, etniske minoriteter og velfærdsfordeling
Arbejdspapir 2000***

Arbejdspapir
Socialforskningsinstituttet
The Danish National Institute of Social Research

Forbrug og økonomi hos etniske minoritetsfamilier i Danmark
– en pilotundersøgelse

Af

Vibeke Jakobsen

Signe A. Thomsen

Connie Carøe Christiansen

Socialforskningsinstituttet
1. december 2000

Forord

Denne rapport beskriver resultaterne fra en pilotundersøgelse af etniske minoriteters økonomi og forbrug. Pilotundersøgelsen er et forstudie, der skal danne grundlag for en efterfølgende større undersøgelse baseret på blandt andet survey-data. Formålet med pilotundersøgelsen er dels at indsamle eksisterende og ny viden om etniske minoriteters økonomiske forhold og forbrugsmønstre, dels at beskrive og udvikle konkrete metoder, der er anvendelige ved en kommende undersøgelse af etniske minoriteters økonomi og forbrug. I pilotundersøgelsen blev flere dataindsamlingsmetoder anvendt, blandt andet litteraturstudier, et fokusgruppe-interview og 11 kvalitative eksplorative interview med etniske minoriteter. Både litteraturstudie og interview er anvendt i indsamlingen af konkret viden om etniske minoriteters økonomi og forbrug og til metodeudviklingen.

Rapporten er finansieret af Erhvervsministeriet. Den er udarbejdet af forskningsassistent, cand. oec. Vibeke Jakobsen, forsker, mag. art. & ph.d. Connie Carøe Christiansen og stud. pæd./ psyk. Signe A. Thomsen, Socialforskningsinstituttet. Programleder, cand. jur. & art. Kirsten Just Jeppesen har været undersøgelsens leder.

Indholdsfortegnelse

Kapitel 1	5
Sammenfatning.....	5
1.1 Formål og metode i pilotundersøgelsen	5
1.2 Udvalgte resultater fra pilotundersøgelsen	5
Etniske minoriteter har ofte knappe økonomiske ressourcer	5
Mangel på plads i boligen.....	6
Relationer til hjemland og mad prioriteres højt	6
1.3 Forslag til efterfølgende undersøgelse	7
 Kapitel 2	 8
Indledning.....	8
2.1 Formål med pilotundersøgelsen.....	8
2.2 Kategorier og antal etniske minoriteter.....	8
2.3. Forbrugsteori – nogle hovedtræk og temaer	10
2.3.1 sociologisk forbrugsteori – nogle hovedbegreber.	10
Forbrug som fremhævelse	10
Forbrug som kompensation	11
Forbrug som signaler om social differentiering.....	12
Forbrug som deltagelse i et fællesskab	13
2.3.2 Forbrugsstrategier blandt lavindkomstgrupper	14
2.3.3 Afsluttende bemærkninger.....	15
 Kapitel 3	 16
Økonomi og forbrug blandt etniske minoriteter i Danmark – overblik på baggrund af eksisterende litteratur	16
3.1 Indkomst	16
Andel beskæftigede og overførselsindkomster	17
Forskellige jobtyper og indkomst fra beskæftigelse	21
Uformelt arbejde.....	22
3.2 Tilfredshed med økonomien	23
3.3 Boligforhold.....	24
3.4 Medieforbrug	26
3.5 Afsluttende bemærkninger.....	28
 Kapitel 4	 29
Pilotundersøgelsens interviewfase	29
4.1 Udfærdigelse af spørgeguide	29
4.2 Udfærdigelse af introduktionsbrev	29
4.3 Udvælgelse af interviewfamilier	30
4.4 Kontakt til formidlingsleddet.....	30
4.5 Undersøgelsens interviewpersoner	31
4.6. Interviewenes forløb	33
4.7 Pilotundersøgelsens indholdsmæssige temaer	33
4.7.1 Boligproblemer	33

4.7.2 Lån.....	34
4.7.3 Mad.....	35
4.7.4 Forsørgelsespligt udenfor Danmark.....	36
4.7.5 Særlige problemer i forbindelse med forbrug.....	36
4.7.6 Sociale ydelser.....	37
4.7.7 Begrænsede muligheder for at forbedre økonomien – ”Man kan ikke spare”.....	37
4.7.8 Hjemlandsrejser og indkøb i hjemlandet eller udlandet.....	37
4.7.9 Prioritering af børnenes forbrug.....	38
4.7.10 Afsluttende bemærkninger.....	39
 Kapitel 5	 40
Overvejelser omkring tilrettelæggelsen af en efterfølgende større undersøgelse	40
 5.1 Undersøgelsestemaer og undersøgelsespopulation	 40
5.1.1 Temaer	40
Formel indkomst.....	41
Uformel økonomi.....	41
Finansiering af forbrug med lån, kreditter, opsparing mv.....	41
Forsørgelsespligt uden for Danmark, hjemlandsrejser og indkøb i hjemland.....	42
Boligforhold.....	42
Forbrug af mad	42
Prioritering af børnene i forbruget	42
Tilfredshed med økonomisk situation og forbrugsmuligheder	42
5.1.2 Undersøgelsespopulation	43
5.2 Metodediskussion	44
5.2.1 Survey-undersøgelsen.....	44
Besøgsinterview.....	46
Mobilisering af interviewpersoner.....	47
Udformningen af spørgeskemaet	48
5.2.2 Et case-studium: Det multikulturelle forbrug	49
Deltagerobservation.....	49
Registerdata	50
Teoriudvikling	50
 Litteratur	 51
 Appendiks	 56

Kapitel 1

Sammenfatning

1.1 Formål og metode i pilotundersøgelsen

Hensigten med denne pilotundersøgelse er, at den skal danne grundlag for en efterfølgende større undersøgelse af etniske minoriteters økonomi og forbrug. Dels ved at indsamle eksisterende og ny viden om etniske minoriteters økonomiske forhold og forbrugsmønstre. Dels ved at give et bedre grundlag for valg af metode i den efterfølgende undersøgelse.

I pilotundersøgelsen er der anvendt flere metoder, blandt andet litteraturstudier, et fokusgruppe-interview og 11 kvalitative eksplorative interview med etniske minoritetsfamilier. Det har været svært at finde interviewpersoner til de kvalitative interview. Familiens økonomiske forhold er tilsyneladende et emne, man almindeligvis ikke taler med andre mennesker om, og måske er det ikke engang noget, man taler med ægtefællen om. Kontakt med en beboerrådgiver førte dog til et fokusgruppe-interview og 9 interview med enkeltpersoner. Interviewpersonerne var alle kvinder, som vi traf i forbindelse med et boligsocialt projekt – et mødested, hvor kvinder i boligområdet havde mulighed for at danne netværk. Det er oftest kvinder uden arbejde eller på barsel, som kommer i dette mødested. Derudover fik vi kontakt med to flygtningefamilier, hvor mand og kone blev interviewet sammen.

1.2 Udvalgte resultater fra pilotundersøgelsen

Etniske minoriteter har ofte knappe økonomiske ressourcer

Litteraturstudiet viser, at etniske minoriteter med oprindelse i ikke-vestlige lande er overrepræsenteret i gruppen af personer med lav indkomst, mens etniske minoriteter fra vestlige lande har et indkomstniveau, som omtrent svarer til danskernes. Der er endvidere forskel på ikke-vestlige etniske minoritetsgrupper. Personer fra Somalia, Libanon og Irak har de laveste gennemsnitsindkomster. Disse personer er typisk flygtninge og tilhører de flygtningernationaliteter, der fortsat kommer til Danmark. Men også blandt de nationaliteter, der typisk er arbejdsmigranter eller familiesammenførte til arbejdsmigranter, er gennemsnitsindkomsterne væsentlig lavere end danskernes – det gælder fx personer fra Tyrkiet og Pakistan. De lavere indkomster indebærer større utilfredshed i forhold til økonomien og oplevelser af afsavn.

Indkomstforskellene kan henføres til forskelle i arbejdsmarkedstilknytning. Både flygtninge og arbejdsmigranter – eller etniske minoriteter med oprindelse i ikke-vestlige lande generelt – har en svage-

re arbejdsmarkedstilknytning end den øvrige befolkning i Danmark. De er derfor i høj grad henvist til overførselsindkomster. Endvidere har de typisk lavere arbejdsindkomster end danskere, når de er i beskæftigelse.

Der er meget, der tyder på, at de økonomisk svageste etniske minoriteter har få muligheder for at få uformelt arbejde ("sort arbejde"), men at de i høj grad benytter sig af andre sider af den uformelle økonomi, fx gentjenester. De kvalitative interview tyder på, at det fx er udbredt at låne penge hos familie og venner i stedet for at henvende sig i banken. Det sidste skyldes imidlertid også, at flere har oplevet at få afslag i banken, når de har henvendt sig for at låne penge.

Mangel på plads i boligen

De lave indkomster har indflydelse på boligforholdene. Etniske minoriteter bor i højere grad end den øvrige befolkning i lejeboliger, og derudover har de mindre plads i boligen end den øvrige befolkning. Der er mange, som bor i områder med en høj koncentration af etniske minoriteter, men det er almindeligt, at de flytter i det øjeblik, de har fået en rimelig og stabil indtægt. De kvalitative interview viser, at de ofte er utilfredse med pladsen i boligen. Nogle etniske minoritetsfamilier bor fx i storfamilier (fx tre generationer sammen eller sammen med søskendes familier) i en treværelses lejlighed. Litteraturstudiet viser dog, at der også er fordele forbundet med at bo i storfamilier, idet boligudgifterne bliver forholdsvis mindre -for nogle er det ligefrem en økonomisk strategi at bo i storfamilierne.

Relationer til hjemland og mad prioriteres højt

Relationerne til hjemlandet har stor betydning for mange etniske minoritetsfamilier og fylder derfor meget i familiernes økonomi. De kvalitative interview viser, at mange prioriterer ferierejser til hjemlandet højt, og at de finder midler hertil, selv om de har små indkomster. Nogle finansierer ligefrem rejserne ved lån. Desuden sender nogle personer penge til familiemedlemmer i hjemlandet, deriblandt kontanthjælpsmodtagere.

Mad er et meget vigtigt forbrugsgode for etniske minoriteter. Det bliver således prioriteret højt at kunne servere mad for gæster med kort varsel. Nogle af de interviewede indvandrere giver udtryk for, at maden på den måde bliver prioriteret højere end blandt danskerne, og at det et af de sidste steder, etniske minoritetsfamilier kan spare.

1.3 Forslag til efterfølgende undersøgelse

En forbrugsundersøgelse er en vigtig redskab, hvis man vil belyse og forbedre svage og socialt udsatte gruppers velfærd. Den kan give indsigt i økonomiske forhold, men også i sociale differentieringer, fordi forbrugsmønstre kan betragtes som en kommunikationsform, der kan give indsigt i, hvilke sociale relationer personer har eller ønsker at få – forhold, der har betydning for menneskers velfærd. Velfærdsaspektet har således både en økonomisk og en social side, og en forbrugsundersøgelse kan anvendes til at belyse begge sider. Det må være vigtigt at fokusere både på faktuelle forhold (fx indkomstforhold, formue og forbrug af mad) og på oplevet velfærd i en større undersøgelse af etniske minoriteters økonomi og forbrug. Det vil også være relevant at belyse, hvordan forbrugsgoder forbruges og ikke kun indkøb af dem.

En kombination af forskellige kvantitative og kvalitative metoder vurderes at være mest hensigtsmæssig i en større undersøgelse af etniske minoriteters økonomi og forbrug. Vi planlægger at gennemføre en survey-undersøgelse, hvor et større antal personer interviewes, kombineret med et case-studie af et boligområde med en høj koncentration af etniske minoriteter. De to undersøgelser skal fungere som selvstændige analyser, der dog i høj grad supplerer hinanden.

Survey-undersøgelsen ventes kombineret med registerdata, hvor oplysninger om formel indkomst- og formue hentes fra registrene, mens selve survey-undersøgelsen koncentrerer sig om oplysninger, som ikke findes i registrene, fx oplysninger om den uformelle økonomi, forbrug og personernes oplevelse af deres økonomiske situation. Survey-undersøgelsen tænkes gennemført ved hjælp af besøgsinterview. Endvidere vil der blive gennemført forskellige foranstaltninger for at opnå en høj svarprocent, se nærmere afsnit 5.2. I den forbindelse er det vigtigt med en lang brobygningsfase inden survey-undersøgelsen igangsættes, hvor kontaktpersoner anbefaler undersøgelsen til interviewpersonerne, se nærmere herom i afsnit 5.2. I case-studiet skal der blandt andet anvendes deltagerobservation, som gør det muligt ikke bare at belyse indkøb og holdninger, men også brugen af de forskellige forbrugsemner og de sociale relationer.

Undersøgelsespopulationen begrænses til at omfatte to etniske minoritetsgrupper i nogle få kommuner i Danmark. Vi foreslår, at de etniske minoritetsgrupper, som udvælges til undersøgelsen, er personer med oprindelse i Somalia og Tyrkiet, som bor i Københavns Kommune, to københavnske omegnskommuner, samt Århus og Roskilde kommuner. Afgrænsningerne hænger sammen med metodemæssige overvejelser, se nærmere afsnit 5.1.

Kapitel 2

Indledning

2.1 Formål med pilotundersøgelsen

Vores viden om etniske minoriteters økonomiske forhold og forbrugsmønstre er begrænset. Flere undersøgelser viser, at mennesker med oprindelse i ikke-vestlige lande er overrepræsenteret i den økonomiske ressourcetsvage befolkningsgruppe (Poulsen & Lange, 1998 og Wadensjö, 2000). De mennesker, der almindeligvis kaldes "etniske minoriteter" tilhører således den fattigste del af befolkningen. Hvad er konsekvenserne af på én gang at være indvandrere og fattig? Hvad betyder det for ens økonomiske handlemuligheder og forbrugsmuligheder? Hvordan oplever indvandrerfamilier deres økonomiske situation, og hvad er deres strategier for at få økonomien til at hænge sammen? Oplever de mange afsavn eller eventuelt eksklusion på grund af få økonomiske midler? Det er spørgsmål, som er vigtige at få svar på, hvis velfærden skal belyses og eventuelt forbedres for svage og socialt udsatte grupper. Disse spørgsmål belyses derfor i undersøgelsen.

Pilotundersøgelsen er nødvendig, fordi eksisterende viden om økonomiske forhold og forbrugsmønstre blandt etniske minoriteter, som tidligere nævnt, er sparsom og derfor utilstrækkelig som grundlag for en større undersøgelse baseret på survey- og registerdata. En større viden om etniske minoriteters økonomi og forbrug kan dels give et indspark til, hvilke temaer der er interessante og vigtige at fokusere på i en efterfølgende større undersøgelse af etniske minoriteters økonomi og forbrug, og dels give et bedre grundlag for, hvordan spørgsmålene i en sådan efterfølgende undersøgelse konkret skal udformes. Endvidere er der særlige metodeproblemer i forbindelse med undersøgelser af økonomiske forhold og forbrugsmønstre blandt etniske minoriteter. I survey-undersøgelser er svarprocenten blandt etniske minoriteter fx ofte lavere end blandt majoritetsbefolkningen. En vigtig del af pilotundersøgelsen er derfor at beskrive og udvikle konkrete metoder, der er anvendelige ved kommende undersøgelser af etniske minoriteters økonomi og forbrug.

2.2 Kategorier og antal etniske minoriteter

Danmark Statistik inddeler befolkningen i "indvandrere", "efterkommere" og "danskere". En person kategoriseres som indvandrer, hvis personen er født i udlandet, og ingen af forældrene er dansk statsborger og født i Danmark. Flygtninge er en del af indvandrergruppen.¹ En person kategoriseres som efterkommer, hvis personen er født i Danmark, og begge forældre er indvandrere. Kategorien "etniske

¹Registrene indeholder ikke oplysninger om opholdsgrundlaget. Derfor er det ikke muligt at skelne mellem flygtninge og andre indvandrere.

minoriteter” dækker over både indvandrere og efterkommere. Den øvrige del af befolkningen kategoriseres som danskere. Vi benytter også betegnelsen ”danskere” for denne gruppe og ikke betegnelser som ”etniske danskere” eller ”flergenerationsdanskere”.²

I mange analyser inddeles etniske minoriteter i større grupper efter oprindelse, fx efter om de har oprindelse i ”ikke-vestlige” eller ”vestlige” lande, henholdsvis i ”mere udviklede” eller ”mindre udviklede lande”. Fx anvendes opdelingen i vestlige og ikke-vestlige lande i Mogensen & Pedersen, 2000. Vestlige lande består her af Norden, EU-landene, Nordamerika, Australien og New Zealand, mens ikke-vestlige lande omfatter alle de øvrige lande. I overensstemmelse med FN’s opdeling anvender Danmarks Statistik også ofte begreberne mere og mindre udviklede lande. De mere udviklede lande består af Nordamerika, Japan, Australien, New Zealand, alle europæiske lande ekskl. Tyrkiet og Cypern, samt dele af det tidligere Sovjetunionen (dvs. vestlige lande plus Østeuropa). De mindre udviklede lande omfatter alle øvrige lande (Poulsen & Lange, 1998) eller, som Hall påpeger, resten.³

I vores rapport refererer vi til registerdata og surveys, der følger disse opdelinger, men vi interesserer os for etniske minoriteter, fordi de (samlet set) på én gang er fattigere end gennemsnitsbefolkningen (se afsnit 3) og socialt isolerede (Diken 1998). Desuden opfattes og beskrives de i mange tilfælde som ”de andre”, dvs. som ekskluderede fra det nationale ”vi” (Aggergaard Larsen 1998; Hussain & O’Connor 1997; Jensen 1999).

Ifølge Danmarks Statistiks opgørelser kategoriseres ca. 7 pct. af befolkningen i Danmark i dag (pr. 1. januar 2000) som indvandrere eller efterkommere. Andelen af indvandrere og efterkommere er mere end fordoblet i Danmark i løbet af de sidste 20 år. Da især antallet af mennesker med oprindelse i såkaldt mindre udviklede lande er steget i de sidste 20 år, har indvandrerne og efterkommernes sammensætning samtidig ændret sig markant – i 1980 var ca. 25 pct. af indvandrerne og efterkommere fra mindre udviklede lande, mens det samme gælder ca. 50 pct. af indvandrerne og efterkommerne i dag (Danmarks Statistik, 2000 og Poulsen & Lange, 1998).

² For en mere præcis definition af begreberne ”indvandrere”, ”efterkommere” og ”danskere” se Pedersen, 1991. Her er det endvidere beskrevet, hvordan Danmarks Statistik operationalisere definitionerne.

³ Hall (1996) kritiserer inddelingen af verden i ”The West and the Rest”, fordi den bidrager til et polariseret verdensbillede og til ekskludering af ”Resten” – her de ikke-vestlige.

2.3. Forbrugsteori – nogle hovedtræk og temaer

2.3.1 sociologisk forbrugsteori – nogle hovedbegreber.

Klassisk forbrugsteori rummer nogle forskellige sociologiske temaer, hvoraf vi i det følgende kort vil skitsere:

1. Forbrug som fremhævelse ("conspicuous consumption").
2. Forbrug som kompensation.

Nyere forbrugsteori hælder snarere til:

3. Forbrug som signaler om social differentiering.
4. Forbrug som deltagelse.

I forbrugssociologien er det en grundlæggende antagelse, at varer har mere end blot brugsværdi. Det er forbrugets, dvs. varernes evne til i sig selv at kommunikere fx status eller tilhørighed, der er i centrum som meningsskabende og som en måde at skabe (og få indsigt i) sociale relationer på. Antagelsen er, at den måde man forbruger på ikke er helt tilfældig, men er bestemt af en række andre faktorer, der tilsammen danner et mønster.

Forbrugsmønstre rummer en række temaer, som nok især har interesseret sociologien, fordi forbrug er blevet forbundet med nogle mere symbolske strukturer i et samfund. Den nyere forbrugssociologi er således under indflydelse fra antropologiske studier, specielt af madkultur, hvor disse mere symbolske handlinger har været eksplicitte (Levi-Strauss, 1986; Douglas, 1977; Isherwood & Douglas, 1979). Etnograferne Douglas og Isherwood går endda så vidt som til at kalde varer for rituelle tilbehør og forbrug for en rituel, meningsskabende proces (Corrigan, 1997).

Forbrug som fremhævelse

En af sociologiens "founding fathers", Thorstein Veblen, formulerede allerede i 1899 (i hans "Theory of the Leisure Class") de første teser angående forbrug og social position. Selv om nogle af hans teser er blevet revideret, er det stadig dem, der har lagt grunden for den senere sociologiske teori, ikke bare snævert om forbrug, men bredt om sociale relationer og social status. Netop af denne grund er forbrugssociologien en vigtig kilde til indsigt i velfærd – for også social status må være en del af et fuldt billede af menneskers velfærd.

Ifølge Veblen er fremhævelse, eller i det mindste fremvisning af ens rigdom ved at omsætte den til forbrug, en forudsætning for, at den rigdom kan få sociale konsekvenser. En af Veblens teser var, at den, der er rig, dvs. ejer meget, i et samfund, hvor de fleste kender hinanden, allerbedst kan fremhæve sin rigdom ved lediggang. Ved at vise, at det ikke er nødvendigt for vedkommende at arbejde, forstår omgivelserne, at denne mand er yderst velhavende. En anden af hans teser var, at i det øjeblik, der sker en urbanisering, må den rige demonstrere sin rigdom eller bare sin forbrugsevne i storbyens verden af fremmede, så folk umiddelbart kan aflæse på personens fremtræden, at vedkommende har penge. Det er jo folk, som ikke kender den rige mand, der skal forstå, at han er rig. Derfor køber han en prangende bil eller en pels og viser sig med disse varer i byens gader. Også i et landsbysamfund kan man opnå social position ved at købe stort og prangende, men social agtelse opnår man ofte kun ved at leve op til nogle moralske forpligtelser i forlængelse af, at man har flere midler end andre. Det er således ikke nok blot at have mange penge. Andre faktorer, der også betyder noget for den sociale position, kan man opnå via forbrug. Det betyder således noget, hvordan man bruger sine penge (Corrigan, 1997).

Forbrug som kompensation

Forbrug som kompensation, eller rettere, et kompenserende forbrugsmønster er også en teori, der forsøger at sige noget om forholdet mellem forbrug og social position (Grønmo, 1988). Et kompenserende forbrug er karakteriseret ved, at det ikke har tilfredsstillende af behov som resultat.

Caplovitz, som var den første, der benyttede dette begreb, ser alligevel kompenserende forbrug som rationel handling. Den er udtryk for, at vejene til behovstilfredsstillende er blokerede, og forbrugeren har tyet til en anden form for forbrug end den, der ville være den foretrukne, hvis mulighederne for denne havde været til stede. Kompensation handler i en sociologisk sammenhæng om selvagtelse og status. Det betyder, forkortet sagt, at kompensatorisk adfærd inkluderer forsøg på at opnå selvagtelse ved at udvikle noget andet end det, som man mangler og samtidig benægtelse af det egentlige behov (Grønmo, 1988). Caplovitz udviklede denne teori i forlængelse af hans studie af familier i fattige, lavere middelklassefamilier i New York og deres umådeholdne forbrug, dvs. et forbrug der ikke blev dækket af familiens indkomst (Caplovitz, 1963). Da disse familier desuden opfattede forbrug som meget vigtigt, fortolkede han deres forbrug som en slags kompensation for deres lave status. Senere studier, såsom Daun (1982) har arbejdet videre med denne tankegang og opfatter det private forbrug i den industrialiserede vestlige verden som en kompensation for manglende indflydelse i andre sfærer og for en generel følelse af at være under kontrol.

Man kan derfor definere et kompenserende forbrug som et forbrug, der forsøger at rette op på en generel mangel på social agtelse og selvagtelse. Men da dette forsøg ikke altid er vellykket, bliver et kom-

penserende forbrug også til tider benævnt et irrationelt forbrug. Et eksempel er, når en familie, der er ramt af arbejdsløshed, køber nyt tøj eller ny dekoration til hjemmet, selv om den knap har råd til at købe mad. Til trods for dette anses et kompenserende forbrug for at være en rationel handling, idet den forsøger at rette op på et fald i status. Teorien om kompenserende forbrug tager dermed udgangspunkt i eksistensen af objektive behov, men de mennesker, der har et kompenserende forbrug, anses for fremmedgjorte overfor dem.

Forbrug som signaler om social differentiering

Den franske sociolog, Pierre Bourdieu bygger direkte videre på nogle af Veblens teser i det, der af mange anses for at være hans hovedværk, nemlig *La Distinction, critique social du jugement* fra 1979. Til forskel fra Veblen diskuterer Bourdieu på baggrund af et meget omfattende empirisk materiale fra 1970'ernes Frankrig.

I dette værk viser Bourdieu, at smag er noget, man så at sige oplæres til at have i de sociale sammenhænge, man identificerer sig med, og at god smag i én social sammenhæng (fx lavere middelklassefamilier) derfor er noget andet end i en anden (fx den økonomiske elite). Således lever de franske familier ikke i én sammenhængende verden, men i en række mere eller mindre adskilte, men i sig selv konsistente sociale verdner, hvor der indbyrdes hersker forskellige æstetiske principper. Det er således ikke tilfældigt, hvilke aviser, man læser, hvilken musik, man hører osv. Alligevel kan man ikke sige, at de forskellige smagsvurderinger har samme gyldighed.

Bourdieu udvider den tidligere forbrugsteori med en række teoretiske begreber. Èt andet af hans vigtigste nyskabelser er her, at han opererer med flere forskellige former for kapital udover det sædvanlige økonomisk kapital. I det perspektiv bliver det forståeligt, hvorfor social status ikke bare er et spørgsmål om at have mange penge – økonomisk kapital kan nemlig modsvares af social kapital (der især består af sociale relationer) eller af kulturel kapital (der især består af uddannelse, opnået i formelle og informelle strukturer). Således koster det økonomisk kapital, men også tid at opbygge kulturel kapital. Disse kapitalformer kan derefter under bestemte betingelser konverteres til økonomisk kapital, dvs. penge eller fast ejendom.

De (på alle måder) kapitalstærke grupper er desuden i stand til konstant at distancere sig fra "det almindelige" via opsøgning af stadig nye raffinerede objekter og standarder, i det øjeblik det seneste raffinerede forbrugseffekt er blevet gængs blandt de, der besidder mindre kapital, enten fordi flere og flere bliver uddannede gennem formelle uddannelseskanaler, eller fordi varen falder i pris. Den distinkti-

on, der opnås, er, ifølge Bourdieu, proportionel med den sjældenhed, som karakteriserer midlerne til at opnå de forskellige kulturelle produkter (Corrigan, 1997).

Forbrugsmønstre er derfor også en handlemåde i et konfliktfyldt felt, der spænder fra det vulgære til det raffinerede. De dominerende klassers forbrug består af en række mønstre, der bevirker, at de skiller sig ud fra laverestående sociale grupper. Forbrug skal derfor forstås som et felt, hvor klassekonflikter udspilles. Kampen om distinktion og anerkendelse via forbrugsmønstre er et vigtigt aspekt af en mere generel symbolsk kamp mellem sociale klasser (Østerberg, 1988).

Forbrug som deltagelse i et fællesskab

Forbrug hævdes også at være en praksis, der fremhæver os som deltagere i et fælles projekt. Selv om forbrug rummer et vist demokratisk aspekt, er det ikke sådan, at et meget stort forbrug i særlig grad gør os til deltagere. Men der kan naturligvis være mere eller mindre langt fra ønsket til faktisk forbrug, og der kan også være demokratiske problemer i forbindelse med manglende forbrugsevne. Et eksempel er indvandrergruppers medieforbrug, idet det antages at være en forudsætning for deltagelse i det danske demokrati, at man har adgang til de medier, hvor den demokratiske debat i stigende grad foregår (Carøe Christiansen, *under udgivelse*). Forbrug bliver i særlig grad et spørgsmål om deltagelse, når manglende forbrugsevne kan føre til eksklusion fra de sociale fællesskaber, som man ønsker og mener at høre til.

En forbrugsundersøgelse kan være en meget bred beskrivelse af de levevilkår, en bestemt gruppe af mennesker har. En sådan bred undersøgelse kan fx omfatte både medicinudgifter, fritidsaktiviteter, madvaner og boligforhold. Levevilkårsundersøgelserne, der foretages i Danmark med jævne mellemrum kan siges at være rettet mod at afdække dette. De fortæller imidlertid ikke, hvor vidt der er overensstemmelse mellem ens forbrugsevne og det sociale fællesskab, man mener at tilhøre, hvilket i høj grad er bestemmende for ens velfærd.

Således mener Eero Olli, at vores forbrug er bestemt af, hvilke sociale relationer vi ønsker, henholdsvis kan opretholde, og at de forskellige økonomiske handlingsstrategier har dette som formål (Olli, 2000). Afdækning af dette felt lader sig næppe gøre med undersøgelsesmetoder, der primært benytter sig af kvantificering, men hvis perspektivet i en forbrugsundersøgelse også skal indeholde velfærd i forhold til sociale tilhørsforhold og social anerkendelse, kan dette aspekt næppe udelades.

2.3.2 Forbrugsstrategier blandt lavindkomstgrupper

I forbindelse med forbrugsstrategier blandt lavindkomstgrupper er det vigtigt at være opmærksom på, at de selv vælger forskellige strategier, men også at der er barrierer og dermed begrænsninger for, hvilke strategi-valg de har. Amerikansk forskning viser, at husstande med lav indkomst på forskellige måder diskrimineres som forbrugere. Det kan handle om, at de skal betale mere for en vare eller tjenesteydelse, at de er henvist til dyrere kreditter, at de har lavere retssikkerhed, som forbruger og at de er henvist til at handle i nærområdet (Hjort, 2000).

Ragnhild Brusdal påpeger i sin undersøgelse af husholdninger i økonomisk krise, at husholdninger med knappe ressourcer har forskellige strategier, de kan benytte sig af, i tilfælde af en krise. Ved krise forstås en hændelse, der ændrer husholdningernes økonomi i en negativ retning og skaber en ny situation, hvor husholdningernes tidligere økonomi og levevis er truet. Husholdninger, som i forvejen har knappe ressourcer, er mere udsatte i forbindelse med selv små ændringer i økonomien (Brusdal, 1988). Brusdal peger på fire strategier, husholdningerne kan anvende i tilfælde af krise. Husholdningerne benytter sig ofte af flere forskellige strategier samtidig:

- 1) Skaffe flere penge, hvilket kan ske gennem lån, gaver, indkomst fra arbejde og på længere sigt videreuddannelse. Det er sværest at låne penge og få kreditter for personer, der i forvejen ikke har mange penge. Desuden er det svært for arbejdsløse at skaffe flere penge, da de ikke kan tage overarbejde, og derudover er det også sværere for arbejdsløse at få sort arbejde (Pahl, 1988).
- 2) Spare mere. Denne strategi kan bedst anvendes af dem, som i forvejen har lidt plads i budgettet. For de mest udsatte er strategien ikke anvendelig.
- 3) Skaffe varer og tjenester til rimelige omkostninger eller om muligt gratis. Denne strategi handler om det uformelle hjælpesystem, fx at låne penge eller få varer og tjenesteydelser fra familie og venner.
- 4) Søge offentlige ydelser.

Brusdal hævder, at valg af strategi afhænger af de ressourcer og det beredskab, den enkelte husholdning har til rådighed, inden krisen indtræffer. Ressourcer er de goder, som indgår i husholdningens daglige liv og som er mere eller mindre konstante, eksempelvis indtægt, offentlige ydelse og netværksrelationer. Husholdningens beredskab er de latente ressourcer, som husholdningen kan aktivere, når behovet er til stede, eksempelvis muligheder for at skaffe penge gennem arbejde eller via lån fra uformelle netværk, slægt og venner eller gennem banken.

2.3.3 Afsluttende bemærkninger

Som det fremgår kan forbrugsundersøgelser give indsigt i økonomiske forhold, men også i sociale differentieringer, fordi forbrugsmønstre kan betragtes som en kommunikationsform, der kan give indsigt i, hvilke sociale relationer, personer har eller ønsker at få – forhold, der har betydning for menneskers velfærd. Velfærdsaspektet har således både en økonomisk og en social side, og forbrugsundersøgelser kan anvendes til at belyse begge sider. For at velfærdsaspektet kan belyses i tilstrækkelig grad, kræver det imidlertid, at differentierede metoder tages i brug.

Kapital 3

Økonomi og forbrug blandt etniske minoriteter i Danmark – overblik på baggrund af eksisterende litteratur

Forskning om etniske minoriteters økonomi og forbrug i Danmark er ind til videre yderst begrænset. Bedst belyst er indkomstforhold, idet der inden for de senere år er lavet flere analyser af etniske minoriteters arbejdsmarkedstilknytning og indkomster. Afsnit 3.1 giver et overblik over nogle af resultaterne i disse analyser. Der er lavet enkelte undersøgelser, som berører etniske minoriteters tilfredshed med deres økonomiske - dette vil afsnit 3.2 omhandle. De bedst belyste områder indenfor forskning i forbrug blandt etniske minoriteter er boligforhold og medieforbrug. Boligsituationen beskrives i afsnit 3.3 og medieforbruget i afsnit 3.4.

3.1 Indkomst

Undersøgelser af indkomstniveauet blandt etniske minoriteter og danskere viser, at etniske minoriteter med oprindelse i ikke-vestlige lande er overrepræsenteret i gruppen af personer med lav indkomst, mens etniske minoriteter fra vestlige lande har et indkomstniveau, som omtrent svarer til danskernes (Lange & Poulsen, 1998; Just Jeppesen & Nielsen, 1998 og Wadensjö, 2000). Tabel 3.1 viser den gennemsnitlige personindkomst for danskere og de største etniske minoritetsgrupper. Personindkomsten omfatter den del af indkomsten, der kan fordeles på de enkelte personer, nemlig løn mv., overskud af selvstændig virksomhed og overførselsindkomster men ikke indkomst i form af boligstøtte og familieydelse til børn og unge.

Der er stor forskel på den gennemsnitlige personindkomst i grupperne - også blandt de ikke-vestlige etniske minoritetsgrupper. Blandt indvandrere har personer fra Somalia, Libanon og Irak de laveste gennemsnitsindkomster (mellem 75.000 og 85.000 kr. mindre end danskerne). Forskellene i indvandrergruppernes gennemsnitsindkomster kan ikke alene forklares med forskelle i aldersfordelinger i grupperne (Lange & Poulsen, 1998). At efterkommerne har en noget lavere gennemsnitsindkomst end indvandrerne blandt etniske minoriteter med oprindelse i Eksjugoslavien, Tyrkiet og Pakistan skyldes dog uden tvivl, at efterkommerne er meget unge, og at kun få er kommet ud på arbejdsmarkedet (langt de fleste af efterkommere fra disse lande er under 25 år, Lange & Poulsen, 1998).

Forskellene mellem etniske minoriteters og danskeres indkomstniveau hænger sammen med forskelle i arbejdsmarkedstilknytningen. Etniske minoriteter er dels i mindre omfang i beskæftigelse end danskerne og derfor i højere grad henvist til at leve af overførselsindkomster fra det offentlige, og dels har

de generelt andre typer af beskæftigelse, og som en konsekvens heraf lavere lønindkomster, se nærmere herom i det følgende.

Tabel 3.1

Gennemsnitlige personindkomst (i kroner) for indvandrere og efterkommere, som mindst er 15 år, fra udvalgte lande i 1996.

	Indvandrere	Efterkommere
Storbritannien	179.219	161.748
Sverige	186.038	174.003
Norge	169.245	190.417
Tyskland	171.858	191.405
Nordamerika	185.387	171.673
Eksjugoslavien	114.181	88.917
Tyrkiet	116.076	48.736
Pakistan	112.823	51.024
Irak	103.838	-
Iran	111.613	-
Libanon	98.808	-
Vietnam	109.920	-
Somalia	93.510	-
Danskere	180.313	

1) Personindkomsten er beregnet for *samtlig*e personer indvandrere og efterkommere fra de pågældende oprindelseslande, som er mindst 15 år. Gennemsnitsindkomsten for efterkommere er dog kun vist for grupper med over 200 personer.

Kilde: Lange & Matthiessen, 1998, tabel 7.1 og 7.3.

Andel beskæftigede og overførselsindkomster

Der er store forskelle på de etniske minoritetsgrupper med hensyn til andelen i beskæftigelse. Dette fremgår af tabel 3.2, som viser beskæftigelsesfrekvenserne i 1985, 1991 og 1998 for 16-66 årige indvandrere og efterkommere fra udvalgte ikke-vestlige oprindelseslande, samt for 16-66 årige danskere (beskæftigelsesfrekvensen er andelen inden for en gruppe, som er i beskæftigelse). Kun 6 pct. af personerne med oprindelse i Somalia var i beskæftigelse i 1998, mens det samme var tilfældet for omkring 50 pct. af personerne med oprindelse i Vietnam. De etniske minoritetsgrupper vist i tabellen havde alle væsentlige mindre beskæftigelsesfrekvenser end danskerne, som i 1998 havde en beskæftigelsesfrekvens på 74 pct.

For nogle af de etniske minoritetsgrupper var beskæftigelsesfrekvenserne meget forskellig i de tre år. Fx var ca. 60 pct. af personerne fra Libanon i 1985 i beskæftigelse, mens det samme kun var tilfældet for 12 pct. i 1991 og 20 pct. i 1998. Disse svingninger hænger blandt andet sammen med, at gruppens personsammensætning er ændret i perioden. I 1985 var der kun ganske få personer fra Libanon bosiddende i Danmark. Antallet af personer fra Libanon steg efterfølgende markant, da mange flygtninge fra Libanon fik opholdstilladelse i Danmark i den sidste halvdel af 1980'erne og i 1990'erne. Flygtninge er typisk uden arbejde i de første år efter, at de har fået opholdstilladelse i Danmark, men sand-

synligheden for beskæftigelse stiger med opholdstiden (Dahl et al., 1998b og Husted et al., 1999). Dette kan være med til at forklare det store fald i beskæftigelsesfrekvensen fra 1985 til 1991 og den mindre stigning fra 1991 til 1998. De øvrige indvandreres sandsynlighed for beskæftigelse stiger også i løbet af de første år i Danmark. De starter dog som udgangspunkt med et højere beskæftigelsesniveau end flygtningene (Husted et al., 1999).

Tabel 3.2

Beskæftigelsesfrekvensen for 16-66 årige indvandrere og efterkommere fordelt efter oprindelsesland samt danskere i udvalgte år.¹⁾

	1985		1991		1998	
	Pct.	Antal ²⁾	Pct.	Antal ²⁾	Pct.	Antal ²⁾
Eksjugoslavien	60	5.699	49	8.078	32	25.955
Iran	19	860	16	7.086	39	9.072
Libanon	59	234	12	5.563	20	8.943
Pakistan	49	5.463	38	7.304	42	10.730
Somalia	39	121	14	520	6	6.648
Tyrkiet	50	11.804	38	19.009	44	27.929
Vietnam	35	2.383	32	4.308	46	6.781
Øvrige ikke-vestlige lande ³⁾	56	19.626	44	33.892	43	58.304
Alle ikke-vestlige lande ³⁾	52	50.724	38	92.805	39	163.251
Danskere	73	62.746	73	63.505	74	63.563

1) Beskæftigelsesfrekvensen er andelen af de 16-66 årige der er i beskæftigelse. Den beregnes som erhvervsfrekvensen * (1-gennemsnitlige ledighedsandel). Beskæftigelsesfrekvensen er beregnet for samtlige 16-66 årige indvandrere og efterkommere fra de pågældende oprindelseslande og på en repræsentativ stikprøve af 16-66 årige danskere.

2) Omfatter alle 16-66 årige indvandrere og efterkommere fra de pågældende oprindelseslande.

3) Ikke-vestlige lande omfatter alle lande eksklusiv Norden, EU-landene, Nordamerika, Australien og New Zealand.

Kilde: Schultz-Nielsen, 2000, tabel 3.1.

Andre faktorer end opholdstilladelse spiller ind på etniske minoriteters beskæftigelsesmuligheder og dermed indkomstforhold, fx det generelle arbejdsløshedsniveau i Danmark, arbejdsløshedsniveauet på ankomsttidspunktet, etniske minoriteters kvalifikationer i forhold til sammensætningen af efterspørgslen efter arbejdskraft og diskrimination på arbejdsmarkedet. De sociale netværk, som den enkelte indgår i, spiller også en rolle for arbejdsmarkedstilknytningen, idet de ofte benyttes i rekrutteringen af arbejdskraft (Jakobsen, 2000).

Personer der ikke er i beskæftigelse må leve af overførselsindkomster (hvis de da ikke bliver forsørget af familiemedlemmer, fx forældre eller ægtefælle). Dobbelt så stor en andel af 18-66 årige ikke-vestlige etniske minoriteter som af 18-66 årige danskere har i løbet af 1998 fået overførselsindkomster i form af midlertidige ydelser (ca. 59 pct. mod 28 pct., tabel 3.3). Andelene, der har modtaget midlertidige ydelser beregnet blandt 18-66 årige indvandrere, hvis de havde den samme køn- og aldersfordeling som danskerne, er kun en smule lavere end den faktiske andel (53 mod 59 pct., tabel 3.3). De mid-

lertidige ydelser er: arbejdsløshedsdagpenge, sygedagpenge, dagpenge ved barsel, kontanthjælp, revalidering, kommunalaktivering, AF-aktivering og orlov. Blandt de udvalgte minoritetsgrupper har især personer med oprindelse i Somalia i høj grad modtaget overførselsindkomster i form af midlertidige ydelser i 1998 (ca. 85 pct.), mens de etniske minoriteter fra Pakistan i mindst omfang har modtaget midlertidige ydelser (ca. 54 pct.) - dog har personer fra Pakistan også i markant højere grad modtaget disse ydelser end danskerne.

Tabel 3.3

Andelen blandt 18-66 årige indvandrere og danskere, der modtog midlertidige ydelser i 1998 fordelt på dominerende ydelse¹⁾ og oprindelsesland. Procent.

	A- Dagpenge	Syge- dagpenge	Dagpenge v. barsel	Kontant- hjælp	Revalidering	Kommunal aktivering	AF- aktivering	Orlov	I alt
Eksjugoslavien	8,0	3,8	1,1	35,5	5,5	9,7	0,8	1,0	65,4
Iran	13,1	3,4	1,1	25,6	7,4	7,8	2,7	1,5	62,7
Libanon	7,4	2,1	0,5	47,7	5,5	13,9	1,2	1,0	79,3
Pakistan	17,6	6,6	2,2	15,5	0,7	4,1	2,0	4,9	53,5
Somalia	2,2	0,4	0,4	67,1	6,7	7,7	0,1	0,3	85,1
Tyrkiet	23,7	5,1	2,9	13,9	1,0	4,9	4,5	5,7	61,7
Vietnam	15,0	3,3	2,2	23,0	3,5	6,5	2,3	1,7	57,5
Alle ikke-vestlige ²⁾	13,4	4,1	1,8	24,9	3,6	6,6	2,1	2,6	58,9
Alle ikke-vestlige ³⁾	12,2	3,9	1,3	23,3	3,0	6,0	1,7	2,0	53,4
Danskere	9,8	7,5	2,7	2,6	0,7	1,5	1,1	2,2	27,8

1) En person kan have modtaget flere forskellige ydelser i løbet af et år. Derfor er personerne placeret i tabellen efter hvilken ydelse, der har været den dominerende i løbet af året. Hermed forstås den ydelse, som har den største varighed målt i antal dage. For etniske minoriteter er andelen som har modtaget midlertidige ydelser beregnet for samtlige personer fra de pågældende oprindelseslande, som er 18-66 år. For danskerne er andelen beregnet på en repræsentativ stikprøve af 16-66 årige danskere.

2) Ikke-vestlige lande omfatter alle lande eksklusiv Norden, EU-landene, Nordamerika, Australien og New Zealand.

3) Ikke-vestlige lande, hvor der er korrigeret for, at de etniske minoriteter har en alders- og kønsfordeling, der er forskellige fra danskernes.

Kilde: Pedersen, 2000a, appendikstabel 5.1 og tabel 5.4.

Der er store forskelle på de etniske minoritetsgrupper med hensyn til, hvilke typer af midlertidige ydelser de modtager i tilfælde af manglende beskæftigelse. Blandt de etniske minoriteter, som er vist i tabel 3.3, er det i størst omfang personer fra Tyrkiet og Pakistan, som har modtaget arbejdsløshedsdagpenge eller har været i AF-aktivering i 1998. Personer fra Somalia og Libanon har derimod i meget ringe omfang modtaget disse ydelser, selv om de har de laveste beskæftigelsesfrekvenser (tabel 3.2). I stedet har de modtaget kontanthjælp eller været i kommunalaktivering. At så få personer fra Somalia og Libanon har modtaget dagpenge eller været i AF-aktivering hænger uden tvivl sammen med, at disse personer aldrig har haft en tilknytning til det danske arbejdsmarked - personer fra Somalia og Libanon er typisk flygtninge og har været relativ kort tid i Danmark. Kun forsikrede i en arbejdsløshedskasse kan modtage arbejdsløshedsdagpenge eller være i AF-aktivering i tilfælde af ledighed, og medlemskab af en arbejdsløshedskasse kræver, at man i forvejen er tilknyttet arbejdsmarkedet. Personer fra Tyrkiet og Pakistan er typisk arbejdsmigranter eller familiesammenførte, og de har generelt været

længere tid i Danmark. Der er ulemper forbundet ved at modtage kontanthjælp fremfor dagpenge. Dels er ydelsesniveauet generelt lavere, og dels er udbetalingen af kontanthjælp i modsætning til dagpenge afhængig af en eventuel ægtefælles indkomst.

Der er også andre typer af overførselsindkomster end indkomsttyperne vist i tabel 3.3. Det drejer sig om SU (statens uddannelsesstøtte), boligstøtte og børnetilskud, samt varige ydelser såsom overgangsydelse, efterløn, førtidspension og alderspension. De ikke-vestlige etniske minoriteter modtog i højere grad boligstøtte og børnetilskud i 1998 end danskerne (det gælder også, når der korrigeres for forskelle i aldersfordeling), hvilket hænger sammen med, at de i højere grad bor til leje og har flere børn (Pedersen, 2000).

De ikke-vestlige etniske minoriteter modtog ligeledes i højere grad førtidspension end 18-66 årige danskere i 1998 (hvis man tager højde for en forskellig aldersfordeling blandt etniske minoriteter og danskere). For de fleste ikke-vestlige etniske minoritetsgrupper var der færre efterlønsmodtagere blandt de 60-66 årige end blandt jævnaldrende danskere i 1998, hvilket hænger sammen med, at retten til efterløn kræver flere års medlemskab af en arbejdsløshedskasse. Arbejdsmarkedstilknytningen har altså ikke kun betydning for personens indkomst her og nu, men også senere. Der er dog undtagelser – 60-66 årige personer med oprindelse i Tyrkiet og Pakistan modtog lidt hyppigere efterløn end 60-66 årige danskere. Dette kan skyldes, at personer fra Tyrkiet og Pakistan er overrepræsenteret på det ikke-faglærte arbejdsmarked, hvor der er en større tilbøjelighed til at gå på efterløn end blandt funktionærer.

Der var færre blandt 67-70 årige ikke-vestlige etniske minoriteter end blandt jævnaldrende danskere, der modtog folkepension i 1998 (68 pct. mod 88 pct.). Der er dog store forskelle på de etniske minoritetsgrupper. Kun ca. 32 pct. af de 67-70 årige fra Iran modtog folkepension, mens det samme var tilfældet for ca. 81 pct. af de 67-70 årige fra Tyrkiet. Forskellene skyldes, at blandt andet opholdstiden og opholdsgrunden er afgørende for, om en udenlandsk statsborger på 67 år eller derover, som bor i Danmark, har ret til folkepension, og om personen får fuld ydelse. Personer uden folkepension eller med delvis pension kan få kontanthjælp i stedet for eller som supplement (Pedersen, 2000).⁴

⁴ I Pedersen, 2000, er reglerne for udenlandske statsborgeres muligheder for at modtage folkepension kort gennemgået.

Forskellige jobtyper og indkomst fra beskæftigelse

Etniske minoriteters arbejdsindkomster afhænger af, hvilken beskæftigelse de har. Flere undersøgelser viser, at ikke-vestlige etniske minoriteter er beskæftigede inden for andre områder end danskerne (Dahl et al., 1998a; Schultz-Nielsen, 2000a).

For 16-66 årige ikke-vestlige etniske minoriteter gælder, at ca. 13 pct. af de beskæftigede i 1998 var selvstændige, mens det samme var tilfældet for ca. 8 pct. af de beskæftigede danskere. De selvstændige blandt etniske minoriteter har endvidere en anden branchefordeling end danske selvstændige, idet de er kraftig overrepræsenteret inden for handel-, hotel- og restaurationsvirksomhed (Schultz-Nielsen, 2000a).

Der er forskellige årsager til, at personer vælger at blive selvstændige, fx at de ikke har kunnet finde beskæftigelse som lønmodtagere, at de ønsker den større frihed, det giver at være selvstændig, eller at de mener, at de økonomiske vilkår er bedre for selvstændige end for lønmodtagere (Schultz-Nielsen, 2000a). En undersøgelse, hvor indkomstforhold blandt etniske minoriteter og danskere sammenlignes, viser imidlertid, at de ikke-vestlige personer, som er selvstændige, har lavere indkomst end danske selvstændige. Fx havde ca. 18 pct. af ikke-vestlige selvstændige i 1997 en indkomst på et lavere niveau end lavindkomstgrænsen, mens det samme kun var tilfældet for knap 5 pct. af danske selvstændige (Wadensjö, 2000).⁵

Sammensætningen på stillingskategorier er forskellige for etniske minoriteter og danskere (tabel 3.4). Næsten en dobbelt så stor andel af de ikke-vestlige lønmodtagere som af de danske lønmodtagere er ansat i ikke-faglærte job (ca. 40 pct. mod ca. 20 pct.). Til gengæld er de i mindre grad ansat som funktionærer end de danske lønmodtagere. Dvs. at de ikke-vestlige lønmodtagere er placeret længere nede i stillingshierarkiet end danske lønmodtagere, og det har som konsekvens, at de har lavere lønindkomster. Undersøgelser viser fx, at ikke-vestlige indvandrere har lavere timelønninger end danske lønmodtagere, hvilket indebærer, at en større andel af de ikke-vestlige end af danske lønmodtagere ikke ville opleve et fald i den disponible indkomst, hvis de mistede deres arbejde og skulle leve af arbejdsløshedsdagpenge (21 pct. mod 10 pct.)⁶ (Schultz-Nielsen, 2000a).

⁵En person har en indkomst under lavindkomstgrænsen, hvis indkomsten er lavere end 50 pct. af medianindkomsten (det er den disponible indkomst i dette tilfælde).

Tabel 3.4**Beskæftigede lønmodtagere 16-66 årige (inkl.) indvandrere og efterkommere samt danskere fordelt efter stilling, 1996. Procent.**

	Ikke-vestlige indvandrere og efterkommere ¹⁾		Danskere ²⁾	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Højere funktionærer	14	13	27	24
Lavere funktionærer	11	18	16	38
Faglærte arbejdere	13	4	22	2
Ikke-faglærte arbejdere	41	42	22	22
Beskæftigede lønmodtagere uden nærmere angivelse	21	23	13	14
Lønmodtagere i alt	100	100	100	100

1) Fordelingen på stillingskategorier er beregnet for samtlige 16-66 årige ikke-vestlige indvandrere og efterkommere. Ikke-vestlige lande omfatter alle lande eksklusiv Norden, EU-landene, Nordamerika, Australien og New Zealand.

2) Fordelingen på stillingskategorier er beregnet på en repræsentativ stikprøve af 16-66 årige danskere.

Kilde: Schultz-Nielsen, 2000a, tabel 3.2.

Uformelt arbejde

I det ovenstående er indkomst fra formelt arbejde og overførselsindkomster blandt etniske minoriteter og danskere beskrevet og sammenlignet. Formel arbejdsindkomst og overførselsindkomster er ikke de eneste former for indkomst, der påvirker husholdningernes økonomiske situation og forbrugsmuligheder. Der er blandt andet flere i Danmark, som har indkomst fra uformelt arbejde (eller sort arbejde, som det også bliver kaldt) (Mogensen, 1990).

Det er ikke belyst, i hvor høj grad etniske minoriteter får indkomst fra uformelt arbejde. Ifølge Diken er uformelt arbejde dog ikke særlig udbredt blandt tyrkere i Gjellerupparken, et bolig område i Århus med en meget høj koncentration af etniske minoriteter. Tyrkerne i dette område er i høj grad arbejdsløse, og har, ifølge Diken, ikke store muligheder for at supplere overførselsindkomsten med indkomst fra uformelt arbejde. Det skyldes, at uformelt arbejde kræver uformelle kontakter, som ofte (men ikke altid) etableres via formelt arbejde. Tyrkerne har kun få kontakter med danskere, og de andre tyrkere i området er ofte arbejdsløse. De steder, hvor det er muligt for tyrkerne at få uformelt arbejde, er hovedsageligt grønthandlere, restaurationer og andre 'etniske forretninger'. Uformelt arbejde kræver endvidere ofte faglige kvalifikationer og værktøj, som skal benyttes til udførelsen af arbejdet. Tyrkerne i Gjellerupparken er i høj grad ufaglærte og har som arbejdsløse ikke midler til at investere i værktøj eller muligheder for at låne værktøj (Diken, 1998). Danske arbejdsløse har på samme måde svært ved at finde uformelt arbejde. I Danmark findes den højeste andel, som laver uformelt arbejde, blandt faglærte arbejdere/ uddannet arbejdskraft (Diken, 1998; Mogensen, 1990).

⁶Dette er beregnet for de lønmodtagere, som er medlem af en arbejdsløshedskasse.

3.2 Tilfredshed med økonomien

Af afsnit 3.1 fremgår det, at etniske minoriteter generelt har lavere indkomster end danskere, men hvordan oplever de selv deres økonomiske situation? I en undersøgelse fra Socialforskningsinstituttet er 480 mødre med oprindelse i Eksjugoslavien, Tyrkiet, Pakistan, Irak, Sri Lanka og Somalia, og som har et barn, der højst er et år gammel, blevet spurgt, hvordan de vil bedømme familiens økonomiske situation. Resultaterne er gengivet i tabel 3.5, sammen med data fra en parallel undersøgelse af danske børn⁷. Mens omkring 70 pct. af de danske mødre bedømmer familiens økonomiske situation som særdeles god eller god, gælder det samme kun ca. 35 pct. af mødrene til de etniske minoritetsbørn. Omkring halvdelen af mødrene til de etniske minoritetsbørn bedømmer deres økonomiske situation som nogenlunde og ca. 15 pct. bedømmer den som dårlig. Under 5 pct. af mødrene til de danske børn bedømmer deres økonomiske situation som dårlig. De etniske minoritetsfamilier føler sig altså mere trængt økonomisk end danske familier. Undersøgelsen viser da også, at familier med lave indkomster hyppigere føler, at de har en dårlig økonomi end familier med en høj indkomst. Endvidere føler enlige oftest, at deres økonomi er dårlig og forældrepar i storfamilier føler oftere, at de er økonomisk velstillede end forældrepar i kernefamilier. Forældrepar i storfamilier har ellers ikke højere indkomst end forældrepar i kernefamilier, men årsagen til, at de føler økonomien er bedre skyldes måske, at der er flere til at dele de faste udgifter, fx boligudgifterne (Just Jeppesen & Nielsen, 1998). For nogle etniske minoritetsfamilier kan organiseringen i storfamilier måske ligefrem være en økonomisk strategi, fordi der på den måde bliver flere ressourcer til at få økonomien til at hænge sammen på (Diken, 1998).

Tabel 3.5

Mødrenes samlede bedømmelse af familiens økonomiske situation.¹⁾ Procent.

	Særdeles god	God	Nogenlunde	Dårlig	I alt pct.	I alt antal
Etniske minoritetsbørn	3	32	48	16	99	480
Danske børn	15	55	26	3	99	5.424

1) Kvinder med oprindelse i Eksjugoslavien, Tyrkiet, Pakistan, Irak, Sri Lanka og Somalia, og som har et barn, der højst er et år gammel

Kilde: Just Jeppesen & Nielsen, 1998.

I den nævnte undersøgelse fra Socialforskningsinstituttet er familiernes økonomiske situation også af-dækket på en anden måde end som vist i tabel 3.5. Mødrene til de etniske minoritetsbørn er blevet spurgt, om de af økonomiske grunde har undladt at købe en række af varer og tjenesteydelser. Målet har været at se, om de i højere grad end danske børnefamilier lider afsavn på grund af dårlig økonomi. Ved valg af afsavnsindikatorer er der lagt vægt på fire aspekter: (1) dagligdags nødvendigheder, fx

⁷Børnene er født i perioden 1. april - 31. december, 1995. Undersøgelsen af etniske minoritetsbørns blev gennemført parallelt med en undersøgelse af danske børn. Der er derfor sammenlignelige data for etniske minoritetsbørn og danske børn. Nogle af dataene for de danske børn er gengivet i undersøgelsen om etniske minoritetsbørn (Just Jeppesen & Nielsen, 1998).

mad og rengøringsmidler, tøj og sko, (2) aktiviteter i forhold til bolig og hjem, fx opvarmning af boligen, reparation af boligen, (3) reproduktionsaktiviteter, fx ferie og tandlægebesøg og (4) sociale aktiviteter, fx at invitere gæster hjem eller gå i biografen. Undersøgelsen viser, at etniske minoritetsfamilier i noget større omfang oplever afsavn på grund af manglende økonomiske midler – det gælder stort set alle varer og tjenesteydelser, de er blevet spurgt om. Eneste undtagelse er reparationer af boligen, hvilket formodentlig hænger sammen med at de i højere grad bor i (Just Jeppesen & Nielsen, 1998).

3.3 Boligforhold

Boligudgifter udgør en stor udgiftspost i de fleste familier, men hvordan bor de etniske minoriteter egentlig? Flere undersøgelser viser, at husstande bestående af ikke-vestlige etniske minoriteter i højere grad bor i en lejebolig og i mindre grad i en ejerbolig end husstande bestående af danskere - det gælder både husstande med og uden børn (Hummelgaard et al., 1995; Lange & Poulsen, 1998 og Just Jeppesen & Nielsen, 1998). De etniske minoriteter fra mindre udviklede lande bor især i det almene boligbyggeri. Knap 70 pct. af disse husstande mod kun 20 pct. af alle husstande bor i alment boligbyggeri. Derimod bor de i lidt mindre omfang i privat udlejningsejendomme end danske husstande (tabel 3.6). Forskellige undersøgelser viser endvidere, at koncentrationen af etniske minoriteter er særlig høj i socialt belastede boligområder (Hummelgaard et al., 1995 og 1997).

Tabel 3.6

Husstande fordelt efter boligtype i 1998. Procent.

Boligtype	Husstande fra mere udviklede lande ¹⁾	Husstande fra mindre udviklede lande ¹⁾	Alle husstande i Danmark
Udlejde boliger	77	92	47
Heraf:			
Privat person eller interessentskab	12	6	8
Almennyttigt boligselskab	34	68	20
<i>Boliger benyttet af ejeren</i>	23	8	53
Heraf:			
Privat person eller interessentskab	17	5	48
Personer i alt	100	100	100

1) Husstandene består udelukkende af indvandrere og efterkommere. De mere udviklede lande består af USA, Canada, Japan, Australien, New Zealand, alle europæiske lande ekskl. Tyrkiet og Polen, samt dele af det tidligere Sovjetunionen (dvs. vestlige lande plus Østeuropa). De mindre udviklede lande omfatter alle øvrige lande.

Kilde: Poulsen & Lange, 1998, tabel 4.4.

Jo højere indkomst etniske minoriteter har, jo større er sandsynligheden for, at de bor i ejerbolig (Just Jeppesen & Nielsen, 1998). Indkomstens betydning for boligtypen kan være med til at forklare, at ikke-vestlige etniske minoriteter i højere grad bor til leje, idet de er overrepræsenteret i lavindkomstgruppen (se afsnit 3.1 her i rapporten).

Ikke-vestlige etniske minoritetsfamilier har generelt mindre plads i boligen end danske familier (tabel 3.7). Mens ca. 25 pct. af danske familier med spædbørn har mere end 1 person pr. værelse i boligen, gælder det mellem 80 og 95 pct. af de spædbørnsfamilierne med oprindelse i Somalia, Pakistan og Tyrkiet. Etniske minoritetsfamilier oplever midlertidig ikke i større omfang end danske familier problemer med træk, fugt, kulde, støj fra naboer eller trafikstøj i boligen (Just Jeppesen & Nielsen, 1998).

Tabel 3.7

Antal personer pr. værelse i boligen i de etniske minoritetsfamilier.1) Procent.

	Mere end 1 Person pr. værelse	1 person pr. værelse	Mindre end 1 person pr. værelse	I alt pct.	I alt antal
Eksjugoslavien	76	20	4	100	102
Tyrkiet	84	12	3	99	115
Pakistan	89	10	1	100	82
Irak	63	34	3	100	38
Sri Lanka	67	30	2	99	83
Somalia	93	7	-	100	60
Danske børn	25	32	43	100	5.428

1) Etniske minoritetsfamilier, hvor moderen har oprindelse i Eksjugoslavien, Tyrkiet, Pakistan, Irak, Sri Lanka og Somalia, og som har et barn, der højst er et år gammel

Kilde: Just Jeppesen & Nielsen, 1998, tabel 6.3.

Boligkvarteret kan være af stor betydning for etniske minoriteters økonomiske muligheder. Dikens undersøgelse viser, at tyrkiske beboere i Gjellerupparken internt har et meget stærkt og omfattende socialt netværk. Dette netværk har betydning for, hvordan de klarer sig økonomisk, fordi de via disse netværk bl.a. kan få økonomisk hjælp. Fordi der ikke er ret mange af beboerne med oprindelse i Tyrkiet, der har indtægter fra et formelt arbejde, bliver de uformelle økonomiske relationer netop dem, der er med til at udgøre det økonomiske fundament i deres dagligdag. De uformelle økonomiske relationer udgøres af gentjenester specielt i de interfamilære relationer samt af aktiviteter, der bidrager til egen produktion. Disse handlingsstrategier er en måde, hvorpå den enkelte husholdning kan forsøge at holde udgifterne nede. Selve husholdningens administration af økonomien er vigtig i de tyrkiske familier, fordi det er den eneste måde, hvorpå de kan påvirke deres egen økonomi, hvis de er arbejdsløse. Arbejdsløse kan ikke supplere deres indtægter ved at tage ekstra timer på deres arbejde, og de har begrænsede muligheder for at få uformelt arbejde (Diken, 1998).

For at kunne etablere uformelle økonomiske relationer er det vigtigt for tyrkerne at bo i Gjellerupparken, da de netop her har mulighed for at etablere kontakter (Diken, 1998), og det fastholder de arbejdsløse i kvarteret. Der er derimod, ifølge Diken, en tendens til, at de tyrkere som kommer i beskæftigelse flytter væk fra Gjellerupparken til andre områder af Århus. Nogle af de tyrkiske beboere i Gjellerupparken vælger dog i stedet at investere deres penge i et hus i Tyrkiet eller på en bankkonto i Tyrkiet (for på den måde at undgå beskatning i Danmark) – dette gælder dog hovedsageligt for førstegenerationen.

3.4 Medieforbrug

Medieforbrug blandt etniske minoritetsgrupper er ét af de få felter, der er undersøgt nærmere, både i form af kvalitativt og kvantitativt materiale⁸. Det drejer sig om en undersøgelse fra det tyske Ruhr-område (Eckardt, 1996) og om to forskellige undersøgelser fra Sverige (Weibull & Wadbring, 1998; Hedman & Eklund, 1998) samt en kvalitativ undersøgelse, som SFI har udført for Danmarks Radio (Carøe Christiansen & Sell, 2000). Her vil vi kort pege på nogle generelle tendenser fra disse undersøgelser i forventning om, at det kan give nogle fingerpeg om, hvordan etniske minoritetsgruppers forbrug ser ud. Adskiller det sig fx fra den samlede befolknings?

Den tyske undersøgelse var en kvantitativ survey, kombineret med fokusgruppe-interview og telefoninterview. Målgruppen var udelukkende etniske minoriteter, og antallet af besvarelser var i alt 2.504 personer, der var over 14 år gamle (Eckardt, 1996). Denne undersøgelse omfattede græske, italienske, kroatiske, polske, serbiske og tyrkiske indvandrere. Dvs. der indgik nogle minoritetsgrupper, som ikke er med i de undersøgelser, vi har refereret til ovenfor. Den svenske undersøgelse, som vi her vil koncentrere os om,⁹ er en landsdækkende survey, hvor man har spurgt 3000 tilfældigt udvalgte mennesker, der er bosat i Sverige og på den måde også fået svar fra 470 personer, der er ikke-svenske statsborgere (Weibull & Wadbring 1998). I denne undersøgelse har man dels delt det samlede antal svarpersoner op i kategorierne: 'opvokset i Sverige', 'opvokset udenlands' og 'forældre opvokset udenlands', dels delt dem op i forhold til svensk eller ikke-svensk statsborgerskab. De giver ingen yderligere definitioner på den ikke-svenske gruppe. Her refererer vi kun til sidstnævnte opdeling, svensk – ikke-svensk statsborgerskab, fordi den er mere sammenlignelig med data fra andre undersøgelser.

⁸ Madforbrug hos familier med pakistansk oprindelse bosat i Norge undersøges dog p.t. af Rønnaug Haug, jvf. seminarrapport til Nordisk Ministerråd, 2000.

⁹ Den anden, *Indvandrere, språk och dagstidningar* (Hedman og Eklund, 1998) handler udelukkende om forbrug af dagblade, og den omtales ikke yderligere her.

Både den tyske og den svenske undersøgelse fokuserer på forbrug af medier, eller som Weibull & Wadbring formulerer det, 'medievaner'. Det er ikke hyppigheden af de forskellige apparater hos etniske minoriteter, som er i fokus. I Weibull og Wadbrings undersøgelse indgår dog også oplysninger om, hvor mange af de adspurgte, der har eksempelvis et tv-apparat, internetopkobling osv., hvilket i sig selv kan være interessant. Hvis vi holder os indenfor kategorierne svensk – ikke-svensk statsborgerskab kan resultaterne refereres meget enkelt; de ikke-svenske statsborgere har sjældnere et tv-apparat, tekst-tv, pc'er, internetopkobling, avisabonnement, mobiltelefon, fax og cd-afspiller end de svenske statsborgere. Forskellen er ikke overvældende, men alligevel markant, jf. den tabel fra undersøgelsen, som er gengivet herunder:

Tabel 3.8

Medieinnehav efter medborgarskap och uppväxtplats, Sverige, 1998. Procent.

Medieinnehav	Svensk medborgare	Utländsk medborgare
TV	98	91
Kabel-TV	43	56
Parabolantenn	21	22
Text-TV	79	75
Video	79	78
Persondator ¹⁾	55	44
Internet	36	24
Morgontidningspren. ²⁾	73	42
Mobiltelefon	65	58
Fax	18	12
cd-spelare	76	72
Antal personer	3 370	150

1) PC

2) Avisabonnement

Kilde: Weibull & Wadbring, 1998, Riks-SOM 1998 Tabel 2.

Kun i to tilfælde adskiller dette mønster sig, nemlig når det gælder kabeltv og parabolantenne. Her ligger de ikke-svenske statsborgere over de svenske statsborgere. Data fra både Danmark, Sverige og Tyskland viser, at dette mønster ikke er tilfældigt, men baserer sig på, at etniske minoriteter ofte har en udpræget interesse for, hvad der rører sig i deres oprindelige hjemland, og derfor ser de en hel del flere programmer via satellit- og kabeltv. Når man sammenholder de tre undersøgelser er andre bemærkelsesværdige resultater, at tv hyppigere er hovedkilden til nyheder, og at forbruget af avis- og ugeblade samt radio er mindre blandt de undersøgte etniske minoriteter end i den øvrige befolkning.

Selv om etniske minoritetsgrupper og ikke-statsborgere i høj grad koncentrerer sig om tv-mediet, når de søger nyheder, er der desuden en tendens til, at etniske minoritetsgrupper er storforbrugere af nyhedsmedier i det hele taget (Eckardt, 1996; Weibull & Wadbring, 1998; Carøe Christiansen & Sell, 1999). I undersøgelsen for Danmarks radio fremgik det, at dette store forbrug er kombineret med en

vis troløshed overfor de enkelte udbydere af nyheder og en tendens til at zappe. Carøe Christiansen og Sell pegede på, at det skulle ses i lyset af, at interviewfamilierne finder det svært at finde en nyhedskilde, som er tilpasset deres særlige behov.

Opsummerende kan man sige, at gennemsnitsforbrugeren blandt etniske minoriteter har et forbrug af nyhedsmedier, der adskiller sig fra gennemsnitsbrugerens, i såvel Danmark, som Sverige og Tyskland. Dette er ikke i sig selv overraskende. Heller ikke andre udsnit af den samlede befolkning ville formentlig være identisk med gennemsnittet. Men ydermere er det muligt, ved at kombinere survey-data med kvalitative interview, at pege på træk ved dette forbrug, som tilsyneladende hænger sammen med, at de pågældende forbrugere har et andet oprindelsesland end det nuværende opholdsland. Således ser det ud til, at forbrug af nyhedsmedier er stort, idet de undersøgte etniske minoritetsgrupper ser relativt flere nyheder på tv, samtidig med at de undersøgte har færre tv- og radioapparater, internetopkoblinger og avisabonnementer end den øvrige befolkning. Dette studium af indvandrergruppers forbrug viser med andre ord, at det ikke er nok at se på hyppigheden af apparater, abonnementer eller lignende; anvendelsen af de pågældende varer må specificeres nærmere for at få et helhedsbillede af forbruget.

3.5 Afsluttende bemærkninger

Der er med andre ord en række meget tydelige indikatorer på, at etniske minoriteter generelt er dårligere stillet, når det drejer sig om indkomst, arbejde og boliger. Lavere indkomster blandt etniske minoriteter afspejles blandt andet i deres medieforbrug. En svensk undersøgelse viser således, at etniske minoriteter generelt har færre tv-apparater, radioer, avisabonnementer m.m i hjemmet end den øvrige befolkning, men at de samtidig bruger de nyhedsmedier, de har i hjemmet hyppigere, og det gælder især tv-apparater. Medieforbruget kan derfor tjene som inspiration til at undersøge, ikke blot indvandrerfamiliers forbrug i form af 'hvor mange', men også 'hvordan'. Det er ikke nok at vide, hvad de køber, man skal også vide, hvordan de bruger det. Medieforbruget er et eksempel herpå.

Kapitel 4

Pilotundersøgelsens interviewfase

I dette kapitel fremlægges pilotundersøgelsens forløb, herunder hvilke metoder, der blev anvendt samt hvilke praktiske problemer, der opstod. Fremlæggelsen er så vidt muligt kronologisk. Dernæst præsenterer vi de temaer angående økonomi og forbrug, som interviewene har resulteret i.

4.1 Udfærdigelse af spørgeguide

Vores intention med spørgeguiden var, at den skulle sikre, at de relevante oplysninger kom frem gennem interviewet. De forskellige udkast blev diskuteret af samtlige, der havde tilknytning til projektet. Resultatet blev en semi-struktureret interviewguide, dvs. en guide, hvor der blev stillet åbne spørgsmål, men derudover også spørgsmål, der krævede mere eksakte svar, såsom huslejens størrelse og indtægtsformer. Under udarbejdelsen blev der foretaget en del fravalg og forsimplinger af interviewguiden, fx i forhold til hvor præcist interviewpersonerne blev bedt angive deres indkomst. Vi opgav at få eksakte beløb på såvel indkomst som udgifter og andre indkøb, da vi også nåede frem til, at de eksakte beløb ikke var undersøgelsens formål. Formålet var i stedet at få et samlet billede af familiernes forbrugsmønstre. Ifølge råd fra Torbjørn Hjort (Den Sociale Højskole i Lund) placerede vi spørgsmålene om uformelle økonomiske aktiviteter først i interviewet for at vise, at det var den del af aktiviteterne, vi primært var interesserede i. Disse spørgsmål lagde op til, at interviewpersonerne kunne beskrive og fortælle om, hvordan de får deres økonomi til at hænge sammen. Vi regnede ikke med, at alle familierne har informel økonomisk aktivitet, men vi havde en formodning om det, bl.a. fra Dickens beskrivelse af tyrkere i Gjellerup (se afsnit 3.2). Til sidst i spørgeguiden placerede vi spørgsmål om indkøb af varige forbrugsgoder, madindkøb, tøj og sko, fritid og lån.

4.2 Udfærdigelse af introduktionsbrev

I forbindelse med pilotundersøgelsen udformede vi et brev, hvori undersøgelsens formål blev præsenteret nærmere. Introduktionsbrevet blev i sidste ende primært et introduktionsbrev til de kontaktfremidlende personer snarere end til de konkrete interviewpersoner. I første omgang mente vi, at introduktionsbrevet var meget afgørende. I brevet prøvede vi at finde de aspekter frem, der gjorde interviewpersonerne til eksperter i et ganske bestemt erfaringsfelt, som vi var interesserede i at vide noget om, og vi prøvede at gøre opmærksom på, at undersøgelsen ikke er udtryk for, at det specielt er indvandreres forbrugsmønstre, der ønskes belyst, men derimod forbrugsmønstre i det hele taget, indvandrerfamiliers inklusive. Mundtligt blev undersøgelsen formidlet som et forsøg på at indfange den forskellighed, som forbruget udtrykker, á la: *"Nogle handler altid i Brugsen, andre gør det aldrig"*. Men i

det øjeblik en kontaktperson tog over, var det vores indtryk, at introduktionsbrevet næsten var uden betydning. Den potentielle interviewperson lyttede til, hvad kontaktpersonen fortalte og viste derefter ringe interesse for introduktionsbrevet. Med andre ord er det tilliden mellem kontaktpersonen og interviewpersonen, der ser ud til at være afgørende.

4.3 Udvalgelse af interviewfamilier

Inden den første kontakt til et formidlende mellemed var etableret, gjorde vi os en del tanker om, hvordan de familier, vi ønskede at interviewe, skulle være med hensyn til indkomst, arbejdsmarkedstilknytning, nationalitet og etnicitet. Som udgangspunkt ønskede vi at belyse såvel økonomisk dårligt stillede som bedrestillede familier fra forskellige etniske grupper. Imidlertid viste det sig, at det var meget sværere at få interviewfamilier til undersøgelsen end ventet. Efter en uges forgæves forsøg på at få kontakter, blev vi klar over, at det er sværere at få folk til at deltage i økonomi- og forbrugsundersøgelser end i andre undersøgelser.

4.4 Kontakt til formidlingsleddet

Vi startede med at tage kontakt til personer, som tidligere havde deltaget i undersøgelser, bl.a. personer med en stor bekendtskabskreds blandt familier fra Tyrkiet. Disse forsøg førte imidlertid ikke til nogen interviewaftaler. Vi henvendte os ligeledes til interviewpersoner fra tidligere undersøgelser (foretaget af SFI), deriblandt arbejdsmigrantfamilier. Dette gav heller ikke nogen interviewaftaler; ingen af familierne ønskede at deltage. Derimod arrangerede en irakisk flygtningefamilie, (der tidligere er blevet interviewet af SFI om et andet emne, og som har et stort netværk), et interview med en anden irakisk flygtningefamilie. Dette interview foregik hjemme hos familien på Vesterbro.

I vores forsøg på at finde interviewpersoner ringede vi desuden til beboerrådgivere i Storkøbenhavn. En del beboerrådgivere var ved første henvendelse tilsyneladende velvillige, men enten svarede de ikke på yderligere telefoniske henvendelser eller også meldte de, at der ikke var nogen, der var interesserede. Men en tolk for beboerrådgivere gav os kontakt til endnu en irakisk flygtningefamilie, der var villig til at deltage. Denne familie interviewede vi i deres hjem på Amager. En beboerrådgiver i Tingbjerg mente desuden, at hun kunne finde nogle familier, der ville acceptere at deltage i undersøgelsen, og denne kontakt førte til et fokusgruppe-interview og 9 interview med enkeltpersoner. Disse interview foregik dog kun med den kvindelige part af familien, selv om vi bad om et interview med hele familien. I nogle tilfælde var kvinderne villige til at spørge deres mand, men vendte i så fald tilbage

med et afslag. Andre erklærede, at de gerne ville spørge, men faktisk på forhånd kunne sige, at manden ikke var interesseret, eventuelt at han ikke havde tid.

De mange afslag på at deltage i undersøgelsen såvel som vanskelighederne med at få hele familier til at deltage gav os stof til eftertanke. Den manglende interesse fra kvinderne og mændene til at deltage i et fælles interview kunne måske hænge sammen med, at de pågældende par normalt ikke diskuterer økonomi med hinanden. Måske er manden eneforsørger og kan kun mønstre en moderat forsørgerpræstation. Dette ville givetvis blive eksponeret under et interview om forbrug og økonomiske forhold. Det kunne desuden være ubehageligt for begge parter at skulle sidde overfor hinanden og give oplysninger, som de ikke har givet hinanden, til en fremmed. Et af de ømtålelige punkter kunne, ifølge beboerrådgiveren, være det beløb, som man sender til familien i det oprindelige hjemland, såfremt ægtefællen ikke er klar over beløbets størrelse. I øvrigt er økonomi heller ikke noget, de kvinder, vi har interviewet i Tingbjerg, almindeligvis taler med andre mennesker om. Således kommer de ikke til beboerrådgiveren med deres økonomiske problemer, men med alle mulige andre problemer – fx. ægte-mænd, der slår dem.

I Tingbjerg fik vi kontakt til den lokale præst på et tidspunkt, hvor vi havde afsluttet de fleste af interviewene i dette område. Hun gjorde os opmærksom på, at vi hellere skulle have henvendt os til hende allerførst, fordi hun kunne hjælpe med at finde interviewfamilier. På et senere tidspunkt i dataindsamlingen bad vi hende derfor om at finde blot et par familier, som vi kunne interviewe i deres hjem og dermed få hele familiens version. Igen viste det sig ikke at være så nemt, som åbenbart også hun forestillede sig. Hun fik dog kun kort frist til at få disse aftaler på plads, så vi fik ingen interview gennem hende.

4.5 Undersøgelsens interviewpersoner

Materialet består, som tidligere nævnt, bl.a. af to interview med hele familier. I begge tilfælde drejer det sig om flygtningefamilier fra Irak. I den ene familie er konen blevet familiesamført flere år efter manden flygtede. Han har således boet i Danmark i 8 år, hans kone i knap to. De har nu ét barn. Han er bygningsingeniør og har arbejdet som sådan i 12 år i Irak. Han har ikke på noget tidspunkt haft arbejde i Danmark, men han har deltaget i forskellige kurser og i aktiveringstilbud. Hans kone går indtil videre i skole for at lære dansk, men er p.t. på barselsorlov. De bor på Vesterbro i en lejlighed, som de synes er for lille, efter de har fået barn. De får begge kontanthjælp.

Den anden familie, som vi besøgte hjemme, bor på Amager i et alment byggeri, hvor de har en treværelses lejlighed. De har været i landet i 2½ år. De har tre børn. I Irak var de velstående, han ejede en forretning og de boede i et stort hus. Nu har de mistet alt og har brugt 30.000 dollars på at komme til Danmark. Her lever de endnu af kontanthjælp og andre ydelser fra kommunen. Til dette interview blev benyttet en tolk, som har en meget god kontakt til familien og hjælper dem med fx at ansøge om friplads til børnenes institutioner.

I Tingbjerg gennemførte vi, som tidligere nævnt, 9 interview med kvinder, der har forskellig oprindelse. De fordeler sig på at have Jordan, Syrien, Tyrkiet, Marokko og Somalia som oprindelsesland. Blandt disse kvinder var der både selverhvervende, kontanthjælpsmodtagere og dagpengemodtagere. De fleste har mænd, som arbejder, men samlet set er overførselsindkomsterne de dominerende. Med én undtagelse er de alle bosat i Tingbjerg, og med én undtagelse er de alle født i deres oprindelsesland. Nogle af dem, der er født i Tyrkiet og Marokko, er imidlertid vokset op i Danmark og har haft en del af deres skolegang i Danmark. To af interviewene er blevet tolket. Fokusgruppe-interviewet foregik også i Tingbjerg. De 5 deltagere i sidstnævnte er imidlertid ikke identiske med interviewpersonerne i de øvrige interview fra Tingbjerg.

Alle de interviewede bor i alment boligbyggeri. Eftersom næsten alle interviewene er foretaget med beboere fra Tingbjerg (de to hjemmeinterview undtaget), beskriver vi dette boligområde nærmere i et appendiks. Tingbjerg er et boligområde med mange beboere på overførselsindkomster. Desuden er der mange børn, pensionister og etniske minoriteter, i forhold til i resten af Københavns kommune. At interviewpersonerne bor i et sådant boligkvarter har sat spor i vores undersøgelse. De fleste af vores interviewpersoner har vi truffet i 'Mødestedet', som er et boligsocialt projekt i Tingbjerg, hovedsageligt besøgt af etniske minoritetskvinder. Det har også betydning for undersøgelsen, da det overvejende er kvinder, der står udenfor arbejdsmarkedet, som kommer der. Derfor er deres økonomi ikke god. Vi har dog også interviewet nogle få kvinder, som var bedre stillet i kraft af, at de selv har arbejde og dermed en lønindkomst eller i kraft af, at deres mand har en god indkomst.

Jævnfør kapitel 3, er det på landsbasis de fleste indvandrerfamilier, som modtager overførselsindkomster og bor i et alment boligbyggeri. Det er også her, de familier, der har den svageste økonomi, bor. Vores oprindelige intention om at dække både de indkomststærke og de indkomstsvage indvandrergrupper kan dermed ikke siges at være blevet opfyldt. Beboerrådgiverne og de boligsociale projekter, som de er knyttede til, er henvendt til de svageste familier. Men med beboerrådgivere som indgang er det således lykket at få oplysninger fra nogle økonomisk svage indvandrerfamilier, som under andre omstændigheder næppe ville have accepteret at deltage i undersøgelsen.

4.6. Interviewenes forløb

De fleste interview varede ca. 1 time og fandt sted i Mødestedets lokaler. En del af kvinderne, som vi interviewede i Tingbjerg, følte sig tydeligvis trykkede af interviewsituationen. Det kunne vi konstatere, fordi vi fik et indtryk af, hvordan de pågældende kvinder ellers var, når de var sammen med andre kvinder i Mødestedet. Hjemmeinterviewene varede ca. 1½ time og der kom flere oplysninger frem og længere svar under hjemmeinterviewene, der foregik i en mere afslappet og knap så udspørgende stemning. Der var på den anden side ikke tale om, at interviewpersonerne bare fortalte løs, heller ikke når der indledningsvist blev stillet ret generelle spørgsmål, som fx.: *"Hvordan vil du beskrive din økonomiske situation?"* Under begge hjemmeinterview var det i høj grad manden, der førte ordet, og konen supplerede i ny og næ. Set i lyset af dette, er det formentlig en meget god idé at interviewe nogle kvinder alene. Men denne strategi har også sine ulemper, idet kvinderne i nogle tilfælde var tilbageholdende med at give oplysninger. Det kan skyldes, at de ikke kendte til det forhold, der blev spurgt om, at de var utrygge ved at give oplysningerne, eller at oplysningerne for dem indebar illoyalitet overfor deres mand, der ikke var til stede.

Hjemmeinterviewene bar præg af, at disse familier er afhængige af ydelser fra kommunen, og at de ikke har lyst til at klage over de vilkår, de lever under. Et eksempel herpå er, at den ene familie har bedsteforældre, der også er flygtninge og er blevet placeret i en anden ende af landet af Udlændingestyrelsen. Det ønskede interviewfamilien ikke at gøre mere ud af, til trods for, at de faktisk ikke havde råd til at besøge bedsteforældrene. Når de accepterer et interview i hjemmet om deres forbrug og økonomiske forhold, skyldes det i øvrigt, ifølge manden, at de ønsker at vise samarbejdsvilje overfor danske myndigheder.

4.7 Pilotundersøgelsens indholdsmæssige temaer

4.7.1 Boligproblemer

Langt det største problem for de familier, vi har været i kontakt med, er, at de gerne vil bo bedre. For de fleste er det et spørgsmål om at få en større lejlighed, efterhånden som familien vokser (flere børn), men for andre er det mere akut. En af kvinderne fortalte, at de boede tre familier i én lejlighed (hun og hendes mand og deres to sønner med to svigerdøtre og tre børnebørn). Det var meget hårdt, sagde hun, selv om de kunne spare penge ved det. Sådan har de indtil videre boet i tre år, og hun spurgte, om ikke vi kunne hjælpe med at finde dem en lejlighed. Ifølge Diken er det en økonomisk strategi for tyrkere i Gellerup at bo flere familier sammen, men det var ikke det, kvinden gav udtryk for. Hvis det forholdt sig sådan, havde kvinden ikke lyst til at fremstille det på den måde. En anden kvinde fortalte også om

store boligmæssige problemer: Hun boede sammen med sin syge mor hos sin storebror, dennes kone og 4 børn i en toværelses lejlighed. Dette havde dog kun stået på i kortere tid, for hun og moderen var kommet til Danmark for nogle få måneder siden. Denne kvinde er født i Danmark, men i de sidste 16 år har det meste af familien boet i én af de små arabiske Golfstater. Familien er oprindeligt fra Syrien.

Andre familier pegede på, at deres behov for en større lejlighed var udløst af, at flere børn var blevet født ind i familien eller af, at børnene er blevet store og har behov for eget værelse. Og en somalisk kvinde pegede på, at den 2-værelses lejlighed, som hun og hendes mand bor i sammen med deres to små børn, egentlig er stor nok, men indrettet på en måde, som er meget generende for hende, fordi hun er nødt til at gå gennem stuen, når hendes mand har gæster.

Derimod var der ikke nogen, der gav udtryk for utilfredshed med huslejens størrelse. I Tingbjerg ligger huslejen på ca. 4.000 kr., afhængig af lejlighedens størrelse. En treværelses fx koster 4.300 kr., inklusiv varme.

4.7.2 Lån

En del har fortalt om afslag på at låne penge i banken. Andre kan ikke huske, om de har lånt penge dér eller har ikke lyst til at fortælle om det. To af familierne har lånt penge i forbindelse med bilkøb og én familie til køb af forretning (60.000 kr.). En af de irakiske mænd havde lånt 12.000 kr. i banken i forbindelse med sit eget bryllup. Beløbet skulle primært dække hans kones flybillet Irak til Danmark. På interviewtidspunktet var det 1¾ år siden, konen kom til Danmark, og de betalte de stadig af på beløbet. Han havde ikke haft problemer med at låne pengene, men han havde bedt om at låne et større beløb, end det han fik.

En kvinde, som er født i Tyrkiet, fortalte ligeledes om afslag på at låne penge i banken til at tage på ferie i fødelandet. Hun fik at vide, at det havde været i orden, hvis pengene fx skulle bruges til nye møbler, men ikke til at rejse for. Siden har denne kvinde ikke spurgt banken om lån. En somalisk kvinde fortalte om afslag på at låne 4.000 kr. en måned, hvor den yngste var startet i vuggestue, og institutionsregningen var for 1,5 måned.

For begge, der har fået afslag i banken, men også for andre interviewpersoner er alternativet at låne af venner og familie. Det drejer sig om småbeløb i mange tilfælde, men det kan også være op til 20.000 kr., spredt ud på flere forskellige långivere. De to somaliske kvinder talte om et stort somalisk netværk i Tingbjerg. En tyrkisk kvinde fortalte ligeledes om et meget stort familienetværk, hvor man hjælper hinanden med alt, også pengelån. Et eksempel er, når man skal til Tyrkiet, så låner man af familien, og

næste år, hvor man bliver hjemme, er det andre, der låner af én. Flere kvinder har fortalt, at de låner penge til at rejse til hjemlandet/ fødelandet. Private lån kan også være fra spareklubber, som nogle kvinder deltager i sammen med deres veninder. Hver måned lægger de et bestemt beløb i kassen, som de skiftes til at få tildelt.

En tyrkisk kvinde fortalte også, at de har finansieret deres bil gennem en kreditordning, som bilhandleren tilbød dem. En anden familie har købt fx deres møbler på afbetaling i forretningen (i det konkrete tilfælde var der tale om 18.000 kr.), ikke via forbrugslån i banken. Beløbet blev tilbagebetalt i løbet af et år.

Den ene af de to irakiske familier har indtil videre ikke lånt penge i banken. Faderen fortalte, at han ikke ønsker at blive en dårlig kunde. Når familien løber ind i uforudsete udgifter, låner de af familie og venner, men ikke store beløb, 500 – 1000 kr. Fra Irak har han derimod en gæld, som han stadig betaler af på, men ikke særlig meget.

4.7.3 Mad

I fokusgruppe-interviewet kom det frem, at det er vigtigt for de deltagende kvinder at kunne bespise gæster, der med kort eller ingen varsel dukker op hos dem. Der synes at være en livlig besøgsaktivitet, som de gerne vil holde ved lige. En kvinde fortalte, at hun prioriterer at holde en stor fødselsdagsfest for hvert af de tre børn hvert år. Så bliver alle veninderne og deres børn inviteret.

Maden bliver udpeget som det vigtigste forbrugselement, og familierne spiser alle varm mad mindst én gang om dagen. En familiefar, der er flygtet fra Irak fortalte også, at maden var dét, de sparede på allersidst. Det var vigtigt for dem at kunne byde gæster på mad, også når de kom med kort varsel. *”Det er vores kultur”*, sagde han. Endvidere fortalte han; *”når vi får gæster, bliver de her ikke kun et par timer, men i flere dage”*. Derfor havde han også købt en stor fryser (fx før børnene havde fået møbler til deres værelse).

Når familierne går ud og spiser, er det typisk på en shawarma-bar eller på McDonalds (det sidste for børnenes skyld). Andre familier, der modtager overførselsindkomster, går aldrig ud og spiser. En kvinde fra Jordan fortæller, at de undlader at købe mad med hjem udefra, fx pizzaer, når økonomien er stram.

4.7.4 Forsørgelsespligt udenfor Danmark

Om man sender penge til eventuel efterladt familie i udlandet afhænger fx af, hvor meget man synes, man har til overs. Nogle låner dog for at kunne sende penge til udlandet. I de tilfælde er der tale om en vurdering af, hvor økonomisk trængende den efterladte familie er. Det drejer sig som regel om søskende eller om forældre. En marokkansk mand sender fx penge til sin mor og to ugifte søstre i Marokko (uden arbejde, uden forsørger), selv om hans egen familie her i Danmark knap kan klare sig for de to dagpenge-indkomster, som familien får. Det gælder også den irakiske familie, som kun får kontanthjælp, men alligevel sender 6-700 kroner til mandens mor og (igen) ugifte søstre i Irak omtrent hver måned. Den ene af de somaliske kvinder, der er kontanthjælpsmodtager, sender også penge til Somalia, hvor hendes børn nu bor med deres far.

Andre sender ingenting men medbringer gaver, når de rejser hjem på ferie. En irakisk mand sagde i den anledning, at han skammer sig over ikke at kunne sende penge til Irak, hvor de tilbageblevne (hans svigerforældre) ikke har det godt.

4.7.5 Særlige problemer i forbindelse med forbrug

Nogle interviewpersoner fortalte om problemer, de havde haft i forbindelse med indkøb af varer eller i forbindelse med deres overførselsindkomst. De relaterer sig til "rettigheder" – hvad kan man kræve som forbruger, også af offentlige ydelser? De eksempler vi blev præsenteret for (udover de allerede nævnte boligproblemer og problemer med at låne penge) var som følger:

- en bortkommet kuffert: Skal flyselskabet ikke erstatte?
- en ekstraregning fra tandlægen for ikke at møde op (500 kr.): Kan tandlægen kræve betaling for det?
- kontanthjælpen tilbageholdes med jævne mellemrum, og når familien gør opmærksom på det, får de at vide, at der ikke er noget i vejen, og at de vil få deres penge om 14 dage. Men det er ikke nemt at vente 14 dage på sin kontanthjælp, når man ikke har nogen reserver at bruge af.
- nogle kender ikke PBS (Pengeinstitutternes Betalingsservice) og er ikke klar over, at det kan være en besparelse for dem at være tilmeldt her. Tilsyneladende har banken ikke informeret.

Viden om forbrug og de rettigheder, der knytter sig til det, er tilsyneladende ikke tilgængelig for de pågældende familier i tilstrækkeligt omfang, for ingen af familierne havde nogen idé om, hvor de skulle henvende sig med denne form for problemer.

4.7.6 Sociale ydelser

Der kan være tale om, at familierne ikke får alle de ydelser, de er berettiget til, fx fordi de ikke ønsker at henvende sig socialcentret. Det kan dreje sig om økonomisk friplads til børneinstitutioner og det kan dreje sig om boligsikring (papirtunge ydelser!). En tyrkisk kvinde fortalte, at de ikke bryder sig om at kontakte socialcentret, fordi *"de vil vide så meget"*.

En af flygtningefamilierne berettede om store problemer med at få kommunen til at betale, fx tandlægegeregninger. Manden har problemer med tænderne i forbindelse med en krigsskade, og de har betalt ca. 10.000 kr. ud af deres kontanthjælp for tandlægebehandling til ham. Efter mandens opfattelse var det største problem ikke boligen, men samarbejdet med kommunen. Familien modtager kontanthjælp.

4.7.7 Begrænsede muligheder for at forbedre økonomien – "Man kan ikke spare"

Har man i forvejen en lille indkomst, kan det være begrænset, hvad man har af handlemuligheder for at forbedre den, fx ved at skære ned på udgifter eller tage ekstratimer på jobbet – sidstnævnte kræver jo, at man har et job! Men én mulighed er at tage børnene ud af institutionerne og overlade deres pasning til ikke-arbejdende familiemedlemmer. Andre peger som nævnt på, at de ikke går ud, og således aldrig spiser ude. Ellers er det begrænset, hvor mange "spare-strategier" vi er blevet præsenteret for, og det er nok lidt overraskende, men skal måske ses i lyset af at "forbruge er at deltage" og dermed er formålet ikke at spare men at forbruge, trods lave indkomster. Nogle af forældrene gjorde opmærksom på, at de ikke køber tøj og sko til sig selv, men prioriterer børnenes tøj i stedet.

"Man kan ikke spare" var et tilbagevendende udsagn fra de interviewede familier. Det betyder ikke nødvendigvis, at de ikke sparer, men er måske mere et udtryk for, hvor svært det forekommer dem. Det er derfor heller ikke muligt for familierne at spare op.

4.7.8 Hjemlandsrejser og indkøb i hjemlandet eller udlandet.

Hjemlandsrejser fylder meget i indvandrerfamiliernes økonomi, men af gode grunde ikke i flygtningefamiliers økonomi. Sidstnævnte bruger måske penge på at rejse til lande nær deres fødeland for at møde familien dér, eller de besøger dele af familien, som er flygtninge i andre lande end netop Danmark. En af kvinderne, som er flygtning fra Irak, rejser fx til et andet arabisk land på ferie, og en irakisk flygtningefamilie rejser til Stockholm på ferie, fordi manden har en bror, som bor dér.

Der er i materialet flere eksempler på, at man låner penge for at kunne rejse hjem på ferie, ofte 20-30.000 kr. hvilket er et stort beløb at trække ud af et stramt forbrug. Kan man ikke låne i banken, henvender man sig til familien eller venner. Hjemlandsrejsen er nødvendig for at opretholde relationerne til hjemlandet og til familien dér. For en ældre tyrkisk kvinde er det også nødvendigt at rejse til Tyrki-

et hver sommer for at få lidt lindring i krop og sjæl, hvilket et ophold i Tyrkiet giver hende. Diken beskriver ligeledes, hvordan flere tyrkere bruger penge på at rejse på ferier i hjemlandet og at rejseudgiften kan komme op på 30.000 kr., da der også bruges penge på indkøb af gaver til venner og familiedemedlemmer i Tyrkiet. Den betyder for nogle, at de må spare meget på andre områder, eksempelvis ved at lade være med at gå i biografen osv. Denne måde at forbruge på påvirker dermed ens øvrige sociale liv i Danmark (Diken, 1998).

Tæpper, gardiner, smykker, tørklæder og tøj køber interviewpersonerne nogle gange i hjemlandet, når de er hjemme på ferie, eventuelt når familie eller venner er det. Det er ikke nødvendigvis et forsøg på at spare penge, når varer som disse bliver købt i hjemlandet. Det er måske i lige så høj grad et spørgsmål om at lægge en bestemt linie ind i sit forbrug, så det signalerer en bestemt smag og dermed et bestemt tilhørsforhold. En tyrkisk kvinde fortæller, at hun ikke kan købe det tøj, som hun ønsker at gå i her i Danmark – *”tørklæder og langt”*, som hun siger. De år, hvor hun ikke selv rejser til Tyrkiet på ferie, beder hun sin søster købe for sig. Derimod køber disse kvinder ikke børnenes tøj i Tyrkiet – de mener ikke, at kvaliteten er ikke god nok. De tyrkiske kvinder, vi har talt med, har købt deres gardiner i Tyrkiet. Man kan godt få lige så billige gardiner i Danmark, men de gardiner, de køber i Tyrkiet, ser anderledes ud end de gardiner, man finder i de danske butikker. Skal man finde gardiner, der tilnærmelsesvist ligner i Danmark, er de langt dyrere end fx i Tyrkiet. I det lys beder en palæstinensisk kvinde fx sin marokkanske veninde købe gardiner under dennes ferie i Marokko. På samme vis beder en ægyptisk kvinde sin marokkanske veninde købe en håndsyet *djelleba* under dennes ferie i Marokko. Og så fremdeles.

4.7.9 Prioritering af børnenes forbrug

De interviewede kvinder pegede på, at det er meget dyrt at have børn. Det er dyrt at have børnene i institutioner, og nogle undlader at sende børnene derhen for at spare penge. At børnene betegnes som dyre skal måske også ses i lyset af, at det er vigtigt for kvinderne, at børnene kan forbruge nogenlunde på linie med alle andre børn. Det fremgik af fokusgruppe-interviewet.

En kvinde af tyrkisk herkomst, som kom til Danmark som 1-årig, fortæller, at hun ikke ønsker at hendes børn skal vokse op i Tingbjerg. Hun mener, at der i Tingbjerg er alt for mange muligheder for, at børnene får forkerte kontakter og fx bliver lokket ind i et misbrug af piller eller stoffer. Hendes børn er dog stadig små, og hun går hjemme hos dem, mens hendes mand arbejder 14 timer hver dag i sin grøntbutik.

Tilsvarende fortæller to af kvinderne, at de finder det meget dyrt at have børn, fordi de gerne vil have det, som andre børn har, inklusive meget dyre computerspil. Den ældste datter i en af familierne havde lige fået et par sko til 1000 kr., og den næstældste datter ønskede sig de samme sko. Det er således i orden, at børnenes tøj og sko nogle gange koster mere end det, som moderen og faderen køber til sig selv. For dem er det ikke vigtigt at købe bestemte mærker, så de køber deres tøj i supermarkeder eller billige kædebutikker.

Kvinden fra Jordan fortalte om de fødselsdagsfester, hun holder tre gange om året, én for hvert af børnene. Hun fortalte også, at hun ikke sparer til disse fester, men serverer mange kager, både nogle hjemmelavede og nogle, der er købt. Det er en særlig glæde for den jordanske kvinde at holde disse fester, så hun accepterer, at de koster en hel del. (hun får dagpenge, hendes mand tjener ca. 14.000 pr. måned før skat). Så snart de har lidt ekstra penge, vil også hun gerne købe ting til børnene, legetøj og tøj.

En marokkansk kvinde fortalte, at de har en ret stram økonomi. De er begge på dagpenge – hun er arbejdsløs og hendes mand er i gang med en uddannelse, hvor han dog fortsat får dagpenge. De bruger alligevel penge på legetøj til børnene, også i form af impuls køb, når børnene tigger om det i supermarkedet.

4.7.10 Afsluttende bemærkninger

Ovenstående temaer er en selektiv beskrivelse af de forskellige temaer, der er dukket frem under interviewene. Det er temaer, som vi har fundet enten fyldte meget i de beretninger, vi har hørt, eller som vi mener bør tildeles særlig opmærksomhed, fordi de rammer nogle særlige aspekter af indvandrerfamiliers levevilkår. Temaerne bærer derfor præg af, at det er lavindkomstfamilier, vi har interviewet, og at det er familier med begrænset kendskab til en række forhold i det danske samfund – et eksempel er PBS, som en hel del af familierne hverken kendte til eller benyttede sig af.

Disse tematiseringer besvarer ikke til fulde de spørgsmål, vi har beskrevet i indledningen, som centrale, men de angiver nogle tendenser. Det er dog ikke ensbetydende med, at de er de eneste temaer, der er interessante i forbindelse med en undersøgelse af indvandrerfamiliers forbrug. I forlængelse af bl.a. Dikens arbejde i Gjellerup, havde vi forventet at få flere oplysninger om informel økonomi, men det fik vi forholdsvis få oplysninger om. Det kan hænge sammen med, at de pågældende familier har boet i landet i en relativ kort periode. Og man kan ikke forvente, at de flygtningefamilier, der er ankommet for nylig, har de nødvendige kontakter til at etablere såvel informel økonomi som egenproduktion.

Kapitel 5

Overvejelser omkring tilrettelæggelsen af en efterfølgende større undersøgelse

Denne pilotundersøgelse er, som beskrevet tidligere, et forstudie, som skal danne grundlag for tilrettelæggelsen af en større undersøgelse af økonomiske forhold og forbrugsmønstre blandt etniske minoriteter i Danmark - en undersøgelse som vi planlægger at gennemføre efterfølgende. I dette afsnit vil vi - blandt andet på baggrund af de indsamlede erfaringer i de foregående kapitler - diskutere forskellige aspekter omkring tilrettelæggelsen af en større undersøgelse. Dels hvilke undersøgelsestemaer, det vil være interessant og relevant at fokusere på (afsnit 5.1) og dels hvilken metode, der skal anvendes i dataindsamlingen (afsnit 5.2).

5.1 Undersøgelsestemaer og undersøgelsespopulation

5.1.1 Temaer

I forbindelse med etniske minoriteter økonomiske forhold og forbrugsmønstre er der faktuelle forhold som indkomstforhold, formue, forbrugssammensætning og finansiering af forbruget, som er vigtige og relevante at få belyst. Disse forhold kan fortælle om sammenhængen mellem indkomst og forbrug, men også om, hvordan familier med samme indkomst sammensætter deres forbrug forskelligt. Disse faktuelle oplysninger siger dog ikke noget om, hvor tilfredse familierne er med deres økonomiske situation og forbrugsmuligheder og hvilke barrierer, de møder som forbrugere. Omvendt vil oplysningerne om, hvor tilfredse familierne er med deres økonomiske situation være mest interessante, hvis de kan sammenholdes med faktiske forhold. Vi mener derfor, at det er relevant at fokusere både på faktuelle forhold og på oplevet velfærd i en undersøgelse af etniske minoriteters økonomi og forbrug.

Vi finder det endvidere hensigtsmæssigt at fokusere på udvalgte temaer i en efterfølgende undersøgelse, i stedet for at give et helhedsbillede, som man gør i Danmarks Statistiks forbrugsundersøgelse. I Forbrugsundersøgelsen, som har private husstande som undersøgelsesenhed, redegøres der i princippet for, hvor hver enkelt krone kommer fra, og hvad den bruges til, herunder indkomster, overførsler til husstandene, forbrug, skatter og opsparing. Forbrugsundersøgelsen belyser, hvilke forbrugsgoder husstandene køber, men ikke hvorvidt og hvordan personerne i husstandene anvender de indkøbte for-

brugsgoder. Undersøgelsen belyser heller ikke holdningsspørgsmål (Danmarks Statistik, 2000).¹⁰ Da der er grænser for, hvor meget vi kan belaste interviewpersonerne med spørgsmål, vurderer vi, at man bliver nødt til at opgive helhedsbilledet i en undersøgelse af etniske minoriteters økonomi og forbrug, hvis man ønsker at belyse oplevet velfærd.

Med baggrund i kapitel 3 og 4 er der i det følgende listet nogle specifikke temaer, som vi mener vil være relevante at inkludere i en efterfølgende undersøgelse af etniske minoriteters økonomi og forbrug:

Formel indkomst

Udover at fokusere på de typer af formelle indkomster, som husstandene/ personerne rent faktisk modtager, vil det også være interessant at belyse, om der er sociale ydelser, personerne er berettiget til, men ikke modtager. De kvalitative interview viste, at nogle af de etniske minoriteter ikke ønskede at henvende sig til socialkontoret for at få ydelser, de var berettigede til (kapitel 4).

Uformel økonomi

Husstande kan også få indkomst fra uformelt arbejde. Som beskrevet i kapitel 3 tyder et case-studium af tyrkere i Gjellerupparken i Århus på, at uformelt arbejde er meget lidt udbredt blandt tyrkerne i området. Andre dele af den uformelle økonomi har dog tilsyneladende stor betydning for husstandenes økonomi, fx gentjenester i form af gaver og lån (kapitel 3 og 4). Det kunne være interessant at få betydningen af den uformelle økonomi yderligere belyst, da den kan have stor betydning for husstandenes forbrugsmuligheder.

Finansiering af forbrug med lån, kreditter, opsparing mv.

De kvalitative interview tyder på, at mange blandt etniske minoriteter får afslag på at låne penge og i stedet må låne penge af familier og venner. Andre ønsker tilsyneladende ikke at låne penge i banken, men foretrækker lån hos familier og venner.

¹⁰Kun 48 af de 2.864 husstande, som i perioden 1996 til 1998 indgik i forbrugsundersøgelsen, bestod af personer med oprindelse i mindre udviklede lande. Da disse endvidere havde oprindelse i 19 forskellige lande, er de indsamlede data i forbrugsundersøgelsen ikke velegnede til at belyse etniske minoriteters økonomiske forhold og forbrugsmønstre. Vi forestiller os dog, at dataene indsamlet til Danmarks Statistiks forbrugsundersøgelse i et vist omfang kan benyttes til en sammenligning af danskeres og etniske minoriteters indkomstforhold og forbrug (hvor dataene om de etniske minoriteter skal indsamles i den efterfølgende undersøgelse).

Forsørgelsespligt uden for Danmark, hjemlandsrejser og indkøb i hjemland

Relationerne til hjemlandet kan også have stor betydning for mange etniske minoritetsfamilier og fylde meget i familiernes økonomi. Nogle finansierer ligefrem rejserne ved lån, og der er eksempler på kontanthjælpsmodtagere, der sender penge til familie i oprindelseslandet hver måned.

Boligforhold

Boligen er en stor udgiftspost for næsten alle familier. Både litteraturen og de kvalitative interview viser, at etniske minoriteter har meget lidt plads i boligen. Nogle bor fx i storfamilier (tre generationer sammen, eller flere søskende med deres familier) i en treværelseslejlighed. Interviewpersonerne understreger endvidere, at de ofte er utilfredse med pladsen. Der er dog også fordele forbundet med at bo i storfamilier, idet man sparer penge til boligudgifter. Diken mener, at det for nogle ligefrem er en økonomisk strategi at bo i storfamilierne. Andre prioriterer et hus i Tyrkiet i stedet for at flytte fra en lejlighed med trang plads i et socialt belastet boligområde i Danmark. Udover at belyse, hvordan etniske minoriteter bor, kunne det også være interessant at undersøge hvilke strategier og prioriteringer, der ligger bag etniske minoriteters boligsituation, endvidere i hvor høj grad deres boligsituation hænger sammen med manglende økonomiske ressourcer, diskrimination på boligmarkedet eller manglende netværk.

Forbrug af mad

Mad er i de kvalitative interview blevet udpeget som et meget vigtigt forbrugselement for etniske minoriteter. Det bliver blandt andet prioriteret højt, at man selv med kort varsel kan servere mad for gæster. Maden er derfor et af de sidste steder, hvor etniske minoritetsfamilier kan spare.

Prioritering af børnene i forbruget

De kvalitative interview tyder endvidere på, at de etniske minoritetsfamilier prioriterer børnenes forbrug højt. Dette er måske et fænomen, som generelt karakteriserer børnefamilier, men påvirker familiernes økonomi så meget, at det er væsentligt at få med i en forbrugsundersøgelse.

Tilfredshed med økonomisk situation og forbrugsmuligheder

Der er ikke nødvendigvis en entydig sammenhæng mellem indkomst og oplevet velfærd. Derfor er det vigtigt at belyse, hvordan husstandene selv oplever deres økonomiske situation og forbrugsmuligheder. Flere giver således udtryk for, at deres økonomi er så presset, at de ikke kan spare penge op til senere forbrug.

5.1.2 Undersøgelsespopulation

Vi mener, at det vil være hensigtsmæssig at begrænse undersøgelsen til at omfatte to etniske minoritetsgrupper i nogle enkelte kommuner i Danmark. Denne afgrænsning hænger sammen med metode-mæssige overvejelser: for at kunne få en høj svarprocent er det blandt andet vigtigt at kunne reklamere for undersøgelsen, blandt andet med hjælp fra ledende indvandrere inden for de etniske minoritetsgrupper (se afsnit 5.2.1). Disse relevante kontaktpersoner varierer sandsynligvis for forskellige etniske minoritetsgrupper og lokalområder. Endvidere er kontaktpersonerne sandsynligvis nemmest at finde i større byområder med en høj koncentration af etniske minoriteter. Vi foreslår derfor, at etniske minoritetsgrupper, som udvælges til undersøgelsen, er personer med oprindelse i Somalia og Tyrkiet, som bor i Københavns Kommune, to københavnske omegnskommuner, samt Århus og Roskilde kommuner.

Når vi begrænser os til to etniske minoritetsgrupper, er det hensigtsmæssigt at undersøge to meget forskellige grupper. Blandt andet derfor har vi valgt personer med oprindelse i Somalia og Tyrkiet. Mens personerne fra Somalia typisk er flygtninge og har været kort tid i Danmark, er personerne med oprindelse i Tyrkiet typisk arbejdsmigranter og deres efterkommere eller familiesammenførte til dem, og de har generelt været længere tid i Danmark end personerne fra Somalia. Personerne med oprindelse i Somalia er endvidere den af de store etniske minoritetsgrupper, som har den svageste tilknytning til arbejdsmarkedet og de laveste personindkomster. Selv om personerne fra Tyrkiet også oplever arbejdsløshed er de dog i langt højere grad i beskæftigelse end personerne fra Somalia (afsnit 3.1). Blandt personerne fra Tyrkiet er der både første- og andengenerationsindvandrere, hvilke giver muligheder for at belyse variationer i økonomiske forhold og forbrug mellem de etniske minoriteter, der er vokset op i Danmark og de etniske minoriteter, der er kommet til landet som voksne.

Undersøgelsesenheden burde i princippet være en husstand, som er en gruppe af personer, som bor fast i samme bolig, deltager i fælles måltider og som med deres indkomst bidrager til de fælles udgifter. Men spørgsmålet er, om det er muligt at interviewe hele husstanden samlet, eller om vi skal vælge en repræsentant fra husstanden. De kvalitative interview gav indtryk af, at det for nogle af familierne kan være ubehageligt for ægtefæller at skulle sidde ved siden af hinanden og diskutere familiens økonomi, måske fordi det ikke er noget, man normalt diskuterer. Dette taler for, at man skal vælge en repræsentant fra familien (kapitel 4).

5.2 Metodediskussion

Vi vurderer, at en kombination af kvantitativ og kvalitativ metoder vil være mest hensigtsmæssig i en større undersøgelse af etniske minoriteters økonomi og forbrug. Kvantitative metoder fokuserer på sammenhængene mellem et mindre antal kendetegn hos mange undersøgelsesenheder. Man kan dermed sige noget om et fænomens udbredelse inden for en gruppe og om variationer mellem forskellige persongrupper, fx mænd og kvinder, etniske grupper og sociale klasser. Den kvalitative metode går derimod i dybden med få undersøgelsesenheder og giver dermed mulighed for en meget varieret, detaljeret og helhedspræget analyse, hvor man til gengæld ikke ved, om analysen har gyldighed for andre undersøgelsesenheder (Hansen & Andersen, 2000). På den baggrund foreslår vi en surveyundersøgelse, hvor et større antal personer interviewes samt et case-studium af et boligområde med en høj koncentration af etniske minoriteter. De to undersøgelser skal fungere som selvstændige analyser, der dog i høj grad supplerer hinanden. Overvejelser om, hvordan surveyundersøgelsen og case-studiet skal tilrettelægges, er beskrevet i afsnit 5.2.1 og 5.2.2.

5.2.1 Surveyundersøgelsen

Vi forestiller os, at surveyundersøgelsen kombineres med registerdata, hvor oplysninger om formel indkomst- og formue hentes fra registrene, mens selve surveyundersøgelsen koncentrerer sig om oplysninger, som ikke findes i registrene, fx oplysninger om den uformelle økonomi, forbrug og personernes oplevelse af deres økonomiske situation. Fordelen ved at hente nogle oplysninger fra registrene er, at vi på den måde kan "spare" spørgsmål i surveyundersøgelsen – det er vigtigt, da der er grænser for, hvor langt et interview kan være, og derfor for hvor mange spørgsmål man kan inddrage. Registeroplysninger vil endvidere være nyttige i en analyse af bortfaldet i surveyundersøgelsen (bortfaldet er de ikke gennemførte interview). Ved at benytte registerdata kan man sammenligne fordelingen på forskellige variable for svarpersonerne og personerne i stikprøven (stikprøven omfatter de personer, man har til hensigt at interviewe) eller undersøgelsespopulationen. Sammenligningen kan fx laves for personkarakteristika som køn, alder, civilstand, opholdstid i Danmark, uddannelse, arbejdsmarkedstilknytning og indkomst, og man kan på den måde undersøge, om bortfaldet er skævt sammensat på disse personkarakteristika.

Der er gennemført flere surveyundersøgelser blandt etniske minoriteter i Danmark om forskellige emner. Undersøgelserne har dog meget forskellige svarprocenter. Endvidere svinger svarprocenterne ofte for etniske minoritetsgrupper i de enkelte undersøgelser. I en undersøgelse om etniske minoritetsbørn i Danmark, hvor der blev interviewet mødre fra Eksjugoslavien, Tyrkiet, Pakistan, Irak, Sri Lanka og Somalia med et barn på højst et år, opnåede man fx en svarprocent på i alt 79 pct., hvilket er en forholdsvis høj svarprocent. Mødrene fra Pakistan havde den laveste svarprocent på 71 pct. og mødre-

ne fra Sri Lanka den højeste på 97 pct. (Just Jeppesen & Nielsen, 1998). Svarprocenten var noget lavere i en undersøgelse om oplevet diskrimination blandt 18-66 årige personer med oprindelse i Bosnien, Somalia, Libanon og Tyrkiet - svarprocenten var kun på 49 pct. Personerne med oprindelse i Somalia havde den laveste svarprocent (40 pct.), mens personerne med oprindelse i Bosnien havde den højeste svarprocent (58 pct.) (Møller & Togeby, 1999). Tilsvarende opnåede man kun en svarprocent på 50 pct. i en undersøgelse af uddannelsesniveaueet blandt alle 18-59 årige etniske minoriteter i Danmark, der var indvandret til Danmark efter de fyldte 15 år, og som ikke har taget en erhvervskompetencegivende uddannelse i Danmark. Mens personer fra Tyrkiet, Somalia, Libanon, Marokko og Pakistan i denne undersøgelse havde en svarprocent på mellem 30 og 40 pct., havde indvandrere med oprindelse i Tyskland, Holland, Sovjetunionen, Irak og Iran en svarprocent mellem 60 og 70 pct. (Mørkeberg, 2000).

Svarprocenten i en undersøgelse afhænger blandt andet af, hvor følsomt emnet er, dataindsamlingsmetoden, hvem man ønsker at interviewe (nogle persongrupper er sværere at komme i kontakt med end andre), hvor stor en byrde det er for interviewpersonerne at deltage (fx hvor lang tid interviewet varer og hvor komplicerede spørgsmålene er), hvor mange forskellige sproggrupper der skal interviewes, og hvilke særlige tiltag man gennemfører for at øge svarprocenten (Dale & Haraldsen, 2000).

Forskelle i emne og dataindsamlingsmetoder kan være med til at forklare, at børneundersøgelsen har opnået en høj svarprocent sammenlignet med undersøgelserne om oplevet diskrimination og uddannelse. Dels vil personer måske hellere lade sig interviewe om deres børn end om oplevet diskrimination eller uddannelse – egne børn er jo et emne, som er meget vedkommende for forældrene. Dels er der i børneundersøgelsen benyttet besøgsinterview, mens der i undersøgelsen om oplevet diskrimination er benyttet en kombination af telefoninterview og spørgeskemaer udsendt med posten. I undersøgelsen om uddannelse er alle spørgeskemaerne sendt med posten. Bortfaldet er generelt større i surveyundersøgelser, hvor skemaet sendes med posten, end ved besøgsinterview. Det er lettere at sidde skriftlige opfordringer til deltagelse overhørig end personlige opfordringer fra en interviewer (Hansen & Andersen, 2000).

I alle tre undersøgelser blev der enten anvendt tolk, eller oversatte spørgeskemaer. I undersøgelsen omkring uddannelse, som jo omfatter alle indvandrergrupper, har det selvfølgelig ikke være muligt at oversætte spørgeskemaet til alle relevante sprog, hvilket sandsynligvis har haft en negativ indflydelse på svarprocenten. Spørgeskemaerne blev i uddannelsesundersøgelsen oversat til følgende sprog: engelsk, tysk, fransk, serbokroatisk, russisk, spansk, urdu, arabisk, somalisk, farsi, tyrkisk og vietnamsk. (Just Jeppesen & Nielsen, 1998; Møller & Togeby, 1999 og Mørkeberg, 2000).

Et stort bortfald i en survey-undersøgelse er især problematisk, hvis bortfaldet er skævt sammensat, således at nogle persongrupper i mindre grad besvarer spørgeskemaet end andre. Det vil give problemer for undersøgelsens generaliserbarhed. Besvarer personer, der er meget utilfredse med deres økonomiske situation fx sjældnere spørgeskemaet end personer, der er tilfredse, vil vi komme til at undervurdere andelen af etniske minoriteter, som er utilfredse med deres situation.

I det nedenstående vil vi diskutere, hvordan en survey-undersøgelse kan tilrettelægges, således at bortfaldet reduceres mest muligt - især er det vigtigt at mindske en eventuel skævhed i bortfaldet. Der kan også være enkelte spørgsmål, som flere interviewpersoner undlader at besvare, fordi de er for komplicerede eller går for tæt på, ligesom der kan være spørgsmål, som misforstås. Vi vil også i det nedenstående komme ind på, hvordan disse problemer omkring udformningen af spørgsmålene kan reduceres. I diskussionen tages blandt andet udgangspunkt i konferencepaperet "Turning Nonresponse into Response in Surveys among Immigrants" (Dale & Haraldsen, 2000). Paperet beskriver og diskuterer de tiltag, Statistisk Sentralbyrå i Norge har lavet for at øge svarprocenten i en undersøgelse af indvandrernes uddannelsesniveau. De har gjort sig mange anstrengelser for at øge svarprocenten, og de har også opnået en svarprocent på 81 pct. i undersøgelsen, hvilket er meget højt. I en tilsvarende dansk undersøgelse, som Danmarks Statistik har gennemført for at belyse indvandrernes uddannelsesniveau, var svarprocenten kun 50 pct. (Mørkeberg, 2000). Mens den danske undersøgelse alene var baseret på spørgeskemaer sendt med posten, benyttede den norske undersøgelse sig af en kombination af forskellige dataindsamlingsmetoder. Først blev spørgeskemaet sendt med posten. De personer, som ikke sendte spørgeskemaet tilbage på trods af flere skriftlige rykkere, blev kontaktet via telefon for på den måde at gennemføre interviewet. Var det ikke muligt at træffe personen telefonisk, prøvede man at gennemføre et besøgsinterview. Disse forskellige dataindsamlingsmetoder har selvfølgelig også betydning for forskellene i svarprocenterne udover de mange initiativer, som nævnes i det nedenstående.

Besøgsinterview

Spørgeskemaet i den efterfølgende survey-undersøgelse planlægges besvaret ved hjælp af besøgsinterview, da de erfaringsmæssigt giver de højeste svarprocenter. På baggrund af befolkningsstatistikregisteret laves en tilfældig stikprøve af undersøgelsespopulationen. De udvalgte husstande får derefter tilsendt et introduktionsbrev, hvor det forklares, at de er udvalgt til at deltage i en undersøgelse om etniske minoriteters økonomi og forbrug, hvad formålet med undersøgelsen er, og at de snart vil blive kontaktet af en interviewer. Dernæst kontakter intervieweren husstandene på bopælen for at udføre interviewet. Inden dette kan foregå, skal introduktionsbrev og spørgeskema udformes, og det vil desuden være hensigtsmæssigt at igangsætte forskellige tiltag for at motivere interviewpersonerne til at deltage.

Mobilisering af interviewpersoner

I den norske undersøgelse har man gennemført flere fokusgruppe-interview med indvandrere, hvor både introduktionsbrevet og spørgeskemaet er blevet diskuteret, før den endelige udgave af introduktionsbrevet og spørgeskemaet blev udfærdiget og sendt ud. Formålet med fokusgrupperne var:

- Opdage misforståelser/fejlfortolkninger af formålet med spørgeskemaerne
- Samle ideer til, hvordan man motiverer de udvalgte interviewpersoner til at deltage i undersøgelsen
- Reducere mulige misforståelser mht. spørgsmål og anvendte begreber
- Undersøge om spørgsmålene måler det, som var intentionen

Ifølge Dale & Haraldsen klarlagde fokusgruppe-interviewene flere svagheder ved introduktionsbrevet, gav værdifulde forslag til forbedringer og ideer til, hvordan man skulle motivere folk til at deltage. Blandt andet mente deltagerne i fokusgrupperne, at det er meget vigtigt, at interviewpersonerne får en forståelse af, at undersøgelsen er til gavn for den etniske minoritetsgruppe, de tilhører (Dale & Haraldsen, 2000).

Før Statistiks Sentralbyrå gennemførte surveyen omkring uddannelse, blev der endvidere gennemført flere aktiviteter, som havde til formål at informere om og motivere de udvalgte interviewpersoner til at deltage i undersøgelsen. Ideen var, at for at komme i kontakt med indvandrerne ville det være vigtigt først at komme i kontakt med nogle fremtrædende personer og ledere inden for indvandrergrepperne, og få dem overalt til at hjælpe med at motivere deltagerne i undersøgelsen. Derfor var det vigtigt først at identificere og kontakte relevante ledere og organisationer. I den norske undersøgelse blev både religiøse og ikke-religiøse organisationer kontaktet. Også sprogskoler og organisationer som Røde kors blev kontaktet. Nogle af deltagerne i fokusgrupperne mente blandt andet, at det vil motivere til deltagelse, hvis en fremtrædende person inden for den etniske minoritetsgruppe i introduktionsbrevet anbefalede, at de deltog i undersøgelsen. Endvidere blev der reklameret for undersøgelsen i lokale medier, som var rettet mod indvandrerne (Dale & Haraldsen, 2000).

Vi mener også, at det er nødvendigt at arrangere fokusgruppe-interview i forbindelse med en surveyundersøgelse af etniske minoriteters økonomi og forbrug – specielt set i lyset af, hvor vanskeligt det har været at få interviewpersoner til de kvalitative interview i pilotundersøgelsen. Fokusgrupperne skal blandt andet benyttes ved udformningen af introduktionsbrevet og til at skaffe viden om, hvilke personer og organisationer vi kan anvende som kontaktpersoner.

I forbindelse med de kvalitative interview benyttede vi blandt andet beboerrådgivere til at komme i kontakt med etniske minoriteter, og det havde som konsekvens, at det især var økonomiske svage indvandrerefamilier, vi kom i kontakt med (kapitel 4). Dermed kan anvendelsen af beboerrådgivere som kontaktpersoner måske være med til at mindske skævheden i bortfaldet, idet meget tyder på, at det især er resourcesvage personer, der ikke deltager i survey-undersøgelser (Dale & Haraldsen, 2000).

Det er uden tvivl ikke de samme personer, organisationer og medier, som det er relevant at kontakte for de forskellige etniske minoritetsgrupper og lokalområder. Derfor vurderer vi, det vil være hensigtsmæssigt, at kun to etniske minoritetsgrupper deltager i 5 større kommuner. Som det fremgår af afsnit 5.2 forslår vi personer med oprindelse i Somalia og Tyrkiet, som bor i Københavns Kommune, to københavnske omegnskommuner, samt Århus og Roskilde kommuner. En undersøgelse af blandt disse grupper kan give mange værdifulde oplysninger om etniske minoriteters økonomiske forhold og forbrugsmønstre, selv om resultaterne selvfølgelig ikke umiddelbart kan generaliseres til andre etniske grupper eller til tyrkere og somaliere i landdistrikter.

Fokusgruppe-interviewene i den norske undersøgelse afslørede endvidere en stor skepsis overfor regeringsorganer, survey-undersøgelser og officielle statistikker blandt mange af de etniske minoritetsgrupper (Dale & Haraldsen, 2000). Det samme kan meget vel også være tilfældet blandt etniske minoriteter i Danmark, og derfor må det være vigtig at gøre meget ud af at forklare, at interviewpersonerne er anonyme, og at oplysningerne ikke går videre til fx sociale myndigheder.

Vi forestiller os dels at gennemføre fokusgruppe-interview med "almindelige" etniske minoriteter og dels med personer, vi forestiller os kan benyttes som kontaktpersoner, fx repræsentanter fra indvandrerorganisationer, personer fra organisationer, beboerrådgivere, religiøse ledere. Vi vurderer, at de to typer af fokusgrupper ikke vil give samme informationer.

Det er selvfølgelig også vigtigt, at personerne, som skal interviewe de etniske minoriteter, kan opstille gode argumenter for, at de skal deltage i undersøgelsen. De kan fx blive udstyret med en liste over gode argumenter herfor. Længden af dataindsamlingsperioden har også betydning for svarprocenten. En lang periode giver en højere svarprocent end en kort periode (Dale & Haraldsen, 2000).

Udformningen af spørgeskemaet

Spørgsmålsformuleringen er vigtig. Fx er det vigtigt, at interviewpersonerne forstår spørgsmålene på samme måde som forskerne, der udformer spørgsmålene og senere analyserer svarerne. Det er også vigtigt at få en fornemmelse af, om spørgsmålene er for komplicerede, så interviewpersonerne springer

dem over, eller om spørgsmålene går for tæt på, så de af den grund ikke bliver besvaret. Sådanne informationer kan fokusgruppe-interviewene blandt andet være med til at give. Fokusgrupperne i forbindelse med den norske undersøgelse gav da også værdifulde informationer til forbedring af spørgsmålene i spørgeskemaet. De blev benyttet til at tilpasse spørgeskemaet til indvandrernes situation og til at finde ud af, om de forstod det samme eller andet ved de begreber, som blev anvendt i spørgeskemaet (Dale & Haraldsen, 2000).

Nogle oplysninger vil bedst kunne fås ved at anvende regnskabshæfter efter samme model som i Danmarks Statistiks Forbrugsundersøgelse. Her skal husstandene skrive alt, hvad de køber inden for en 14 dages periode i regnskabsbogen – med blandt andet en detaljeret varebetegnelse og pris på varen. Det gør man, fordi det er umuligt for en familie at huske, hvad de har købt af madvarer inden for en længere periode som fjorten dage (Danmarks Statistik, 2000). Den samme metode kan eventuelt anvendes i en efterfølgende undersøgelse til at få viden om de etniske minoriteters madindkøb.

5.2.2 Et case-studium: Det multikulturelle forbrug

Survey-undersøgelsen foreslår vi suppleres med et case-studium. I forlængelse af vores ture til Tingbjerg kunne et studium af et bestemt boligområde og dets beboere i form af et feltarbejde lede frem til yderligere eksploration af sammenhængen mellem forbrug og velfærd. Som det fremgår af kapitel 3, er den foreliggende viden begrænset, hvad angår etniske minoritetsfamiliers forbrugsmønstre. Der er derfor i høj grad fortsat brug for eksplorative tilgange. Case-studiet vil give en mulighed for at inddrage relationerne mellem etniske minoriteter og de øvrige beboere i lyset af forbrugsmønstre.

Deltagerobservation

Deltagerobservation er en vigtig metode i den sammenhæng, fordi der kan være aspekter af forbrugsmønstre, som interviewpersonerne ikke selv gør sig klart, eller ikke har lyst til at fortælle om under et interview. Via et case-studium vil det være muligt at fokusere, ikke bare på indkøb og holdninger, som de kommer frem i en interviewsituation; via deltagerobservation kan *brugen* af de forskellige forbrugsemner også afdækkes, såvel som de sociale relationer, dette brug skal ses i lyset af.

Baumann har i sit studium af en Londonforstad, Southhall, som er et område, hvor beboersammensætningen i høj grad er *multikulturel*, fokuseret på interaktionen mellem de forskellige *communities* – fællesskaber i området (Baumann, 1996). Dernæst har Diken i sit studium af tyrkere bosat i Gjellerupplanden (Diken, 1998) sat særlig fokus på de tyrkiske familier, som er en stor etnisk minoritet i dette boligområde. Inspireret af begge disse studier vil et etnografisk feltarbejde om forbrug og økonomi især kunne give bedre indsigt i den uformelle økonomi hos etniske minoritetsfamilier, et emne som kan være svært at få belyst i en survey. Derudover kan det give indsigt i, hvilke sociale fællesskaber konkrete

mennesker mener at tilhøre eller ønsker at tilhøre - samt hvilken effekt det har på forbrug og velfærd. Det kræver imidlertid ikke bare et par besøg i området, men et længerevarende ophold af flere måneders varighed, eventuelt kombineret med ustrukturerede interview.

Deltagerobservation kan, som i Baumanns tilfælde, være et spørgsmål om at flytte ind i området, mens Diken har nøjedes med foretage gentagne besøg i området og interviews med beboerne. Til dette case-studium foreslår vi en mellemposition, nemlig deltagelse i et boligsocialt projekt. I og med man som boligsocial medarbejder automatisk får en stor kontaktflade, vil det være et godt udgangspunkt for at få kontakt med forskellige grupper og fornemmelse af, hvordan hverdagens sociale praksis ser ud for etniske minoritetsfamilier i området.

Registerdata

Det vil være muligt, via registerdata, at sammenholde case-studiet af et bestemt boligområde som Tingbjerg med landsdækkende registerdata og dermed bestemme gyldigheden af resultaterne fra case-studiet mere generelt. Eksempelvis vil en socioøkonomisk karakteristik af Tingbjerg (som allerede foreligger, jf. appendiks) kunne sammenholdes med oplysninger om etniske minoriteters boligforhold og indkomster på landsdækkende niveau, så graden af skævhed, angående de konkrete familier i Tingbjerg, kan estimeres.

Teoriudvikling

Det skitserede case-studium vil være en konkret undersøgelse af en række familiers hverdag – med fokus på forbrug og relationer. Men derudover kan nogle teoretiske temaer, der er relevante for forbrugsteori og som er blevet anslået af Diken (1998), nemlig begreber som kulturel kapital og social kapital, udvikles i en multikulturel sammenhæng.

Litteratur

Aggergaard Larsen, J. (1998)

Holdninger til de fremmede - forestillingen om bosniske flygtninge i den danske offentlighed. København: Dansk Sociologi nr. 1/9 1998.

Baumann, G. (1996)

Contesting Culture. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (1979)

La Distinction. Critique social du jugement. Paris: Minuit.

Brusdal, R. (1988)

En kvalitativ studie av hushold i økonomisk krise. Stockholm: Nordisk ministerråd.

Brusdal, R. (1988)

Husholdsberedskap en studie av husholdets økonomi, resurser og beredskap. Stockholm: Nordisk Ministerråd.

Caplovitz, David (1963)

The Poor Pay More. New York: Free Press.

Carøe Christiansen, C. (under udgivelse)

Tv-nyheder fra hjemlandet – integration eller ghettoisering? *Mediekultur* nr. 1/2001.

Carøe Christiansen, C & Sell, L (2000)

Godt stof eller medborger? Nyheder og etniske minoriteter i Danmark. København: Socialforskningsinstituttet.

Corrigan, P. (1997)

The Sociology of Consumption. An Introduction. Cambridge: The University Press.

Dahl, J.E., V. Jakobsen & R. Emerek (1998a)

Indvandrere & arbejdsmarkedet I - definition og operationaliseringer - erhvervsmønstre, beskæftigelse og arbejdsløshed. Aalborg: Institut for Samfundsudvikling og Planlægning, Aalborg Universitet.

Dahl, J.E., V. Jakobsen & R. Emerek (1998b)

Indvandrere & arbejdsmarkedet II - marginalisering og integration. Aalborg: Institut for Samfundsudvikling og Planlægning, Aalborg Universitet.

Dale, T. & G. Haraldsen (2000)

Turning Nonresponse into Response in Surveys among Immigrants. (konferencepaper præsenteret på den 11th International Workshop on Households Surveys of Nonresponse).

Danmarks Statistik (2000)

Statistiske Efterretninger, Befolkning og valg. København: Danmarks Statistik 2000:4.

Danmarks Statistik (2000)

Statistiske Efterretninger, Indkomst, forbrug og priser. København: Danmarks Statistik. 2000:12.

Danmarks Statistik (1999)

Forbrugsundersøgelsen. Metodebeskrivelse – fra dataindsamling til offentliggørelse. København: Danmarks Statistik.

Diken, B. (1998)

Strangers, Ambivalence and Social Theory. Suffolk: Ashgate.

Douglas, M. (1977)

Introduction in Kuper, J: *The Anthropologist's Cookbook.* London.

Douglas M. & B. Isherwood (1979)

The World of Goods: Towards an anthropology of Consumption. New York: W.W. Norton.

Duan, Å. (1983)

The Materialistic Life-Style: Some Socio-Psychological Aspects, in L. Uusitalo (ed.): *Consumer Behaviour and Environmental Quality.* Hampshire: Gower.

Eckardt, J (1996)

Nutzung und Bewertung von Radio- und Fernsehsendungen für Ausländer. *Mediaperspektiven* no.8.

Grønmo, S. (1988)

Two notes on consumption, in Otnes, P. (ed.): *The Sociology of Consumption. An anthology.* Oslo: Solum Forlag.

Hall, Stuart (1991)

The West and the Rest, in Gieben, B. & S. Hall: *Formations of Modernity,* London: Polity Press.

Hansen , E.J. & B.H. Andersen (2000)

Et sociologisk værktøj. København: Hans Reitzels Forlag.

Hedman, L. & Eklund, H (1998)

Indvandrare, språk och dagstidningar. Uppsala: Sociologiska Institutionen, Uppsala Universitet.

Hummelgaard, H., L. Husted, A. Holm, M. Baadsgaard & B. Olrik (1995)

Etniske minoriteter, integration og mobilitet. København: AKF Forlaget.

Hummelgaard, H., B.K. Graversen, D. Lemmich o& J.B. Nielsen (1997)

udsatte boligområder i Danmark. København: AKF Forlaget.

Hussain, M., F. Yilmaz & T. O'Connor (1997)

Medierne, minoriteterne og majoriteten. En undersøgelse af nyhedsmedier og den folkelige diskurs i Danmark. København: Nævnet for etnisk Ligestilling.

Husted, L., H.S. Nielsen, M. Rosholm & N. Smith (1999)

Employment and Wage Assimilation of Male First Generation Immigrants in Denmark, CLS Working Papers Series.

Jakobsen, V. (2000)

Marginalisering og integration? Indvandrere på de danske arbejdsmarked 1980-1996. *Arbejdsliv*, nr.2. 2000.

Jensen, B. (1999)

Thirty years of press debate on "the foreigners" in Denmark, Part I and II, In: Coleman, D. & E. Wadensjö: *Immigration to Denmark. International and national perspectives*. Aarhus: Aarhus University Press.

Just Jeppesen, K. & A. Nielsen (1998)

Etniske minoritetsbørn i Danmark. Rapport nr. 2 fra forløbsundersøgelsen af børn født i 1995. København: Socialforskningsinstituttet, rapport 98:5.

Levi-Straus, C. (1986)

The Raw in the Cooked. London: Harmondsworth i Penguini.

Mogensen, G.V. & P.C. Matthiessen (red) (2000)

Integration i Danmark omkring årtusindskiftet - indvandrerne møde med arbejdsmarkedet og velfærdssamfundet. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Mogensen, G.V. (1990)

Time use on paid but untaxed (black) activities, i G.V. Mogensen (ed.): *Time and consumption*. Copenhagen: Danmarks Statistik.

Møller, B. & L. Tøgeby (1999)

Oplevet diskrimination. København: Nævnet for Etnisk Ligestilling.

Mørkeberg, H. (2000)

Indvandrernes uddannelse, København: Danmarks Statistik.

Olli, E. (2000)

Indvandrerhusholdningenes økonomiske handlingsstrategier. Oplæg ved nordisk forskerseminar, *Nordisk forskerseminar om etniske minoriteters forbrug*. Schäffergården, d.14-15 september, 2000.

Pahl, R.E. (1988)

Some Remarks on Informal work, social polarization and the social structure. *International Journal of Urban and Regional Research*, vol 12, no. 2.

Pedersen, L (1991)

Indvandrere og deres efterkommere i Danmark. Statistiske Undersøgelser nr. 43. København: Danmarks Statistik.

Pedersen, S. (2000)

Overførselsindkomster til indvandrere, i Mogensen, G.V. & Matthiessen, P.C. (red.): *Integration i Danmark omkring årtusindskiftet - indvandrernes møde med arbejdsmarkedet og velfærdssamfundet*. Aarhus: Aarhus universitetsforlag.

Poulsen M.E. & A. Lange (1998)

Indvandrere i Danmark. København: Danmarks Statistik.

Schultz-Nielsen, M.L. (2000a)

Integrationen på arbejdsmarkedet, i Mogensen, G.V. & Matthiessen, P.C. (red.): *Integration i Danmark omkring årtusindskiftet - indvandrernes møde med arbejdsmarkedet og velfærdssamfundet*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Schultz-Nielsen, M.L. (2000b)

Hvilke individuelle faktorer har betydning for integrationen på arbejdsmarkedet?, i Mogensen, G.V. & Matthiessen, P.C. (red.): *Integration i Danmark omkring årtusindskiftet - indvandrernes møde med arbejdsmarkedet og velfærdssamfundet*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Wadensjö, E. (2000)

Invandring, inkomstfördeling och löner, i Mogensen, G.V. & Matthiessen, P.C. (red.): *Integration i Danmark omkring årtusindskiftet - indvandrernes møde med arbejdsmarkedet og velfærdssamfundet*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Weibull, L. & Wadbring, I. (1998)

De nya svenskarna möter svenska massmedier. in Nilsson, L. (red.): *Region i omvandling*. SOM-rapport 23, SOM-undersökningen. Västsverige: Göteborg Universitet.

Østerberg, D. (1988)

Compensatory consumer behaviour: Elements of a critical sociology of consumption, in Otnes, P. (ed.): *The Sociology of Consumption. An anthology*. Oslo: Solum Forlag.

Appendiks

Tingbjerg -et alment boligkompleks i København

Eftersom hovedparten af interviewpersonerne i denne pilotundersøgelse bor i Tingbjerg, er en nærmere beskrivelse af dette boligområde relevant. Følgende afsnit indeholder oplysninger om de fysiske, sociale og kulturelle rammer i boligområdet. Herunder beskrives selve bebyggelsen, beboersammensætningen samt det boligsociale arbejde i Tingbjerg. Oplysningerne er baseret på følgende rapporter: *”Tingbjerg og Utterslevhuse –områdebeskrivelse 6 lokalområdets foreløbige oplæg til aktiviteter”*, *”Tingbjerg-Utterslevhuse –Lokal eller Global Landsby?”* samt *”Betydningen af danskundervisning i Tingbjerg for indvandrerkvinder”*. Rapporterne er bestilt af Fællesrådet i perioden 1999-2000 og venligst udlånt af Ellen Christensen.

Bebyggelsen

Tingbjerg består af i alt fem kvarterer. Det første kvarter stod færdigt i 1958, og i 1996 kom det femte og sidste kvarter til –også kaldet Utterslevhuse. I det følgende omtales disse kvarterer med fællesbetegnelsen Tingbjerg. Utterslevhuse består af 214 boliger og det var i visionen tænkt som et nyt eksperimenterende tiltag med forskellige opgange til bl.a. psykisk syge, bofællesskab for voksne osv. Det lykkedes dog ikke for kommunen at få visionen til at hænge sammen med praksis, og resultatet blev i stedet mange tomme boliger. Disse blev senere overtaget af Dansk Flygtninge hjælp, som anvendte 80 pct. af boligerne til boligplacering af somaliske flygtninge.

Tingbjerg er placeret i et område tæt på grønne områder med Utterslev mose og Hareskoven som naboer. Den bebyggelsesmæssige planlægning af Tingbjerg er ligeledes vellykket med lave bygninger, grønne områder, legepladser og institutioner. Generelt er boligstandarden god i Tingbjerg.

Der er i alt ca. 2.800 boliger, dette inklusiv handicapboliger, pensionistboliger og ungdomsværelser og et kollegium. I området er der mange forskellige institutioner; skoler, daginstitutioner, idrætshaller, plejehjem, folkekirke, bibliotek, lokal tv, kommunikationscenter samt socialforvaltning. Derudover har Tingbjerg forskellige kommunale funktioner, såsom sundhedsplejersker, Servicebutikken og Ungdomsrådgivningen, Sund By, nærpolti, og endelig et samarbejde med AOF om sprogundervisning. I forbindelse med bebyggelsen ligger der kiosker, pizzerier, supermarkeder, selskabslokaler, spillesteder, en bodega samt en netcafe. De offentlige transportforbindelser til og fra Tingbjerg er ikke optimale, da der ikke er særlig mange busafgange i timen og det kan være svært at komme ud af bydelen eller hjem uden privat transport, især i weekenden og om aftenen. Tingbjerg er dermed forholdsvis klart afgrænset fra såvel de omkringliggende boligområder som fra resten af kommunen.

Beboersammensætning

Pr. 1/1 2000 var der 6.084 beboere i Tingbjerg. Heraf udgør de 1.100 pensionister og førtidspensionister med overvægt af sidstnævnte. 1977 af beboerne er under 17 år. Andelen af beboere under 18 år er dobbelt så stor i området, som gennemsnittet i det øvrige København.

Familietyper

Hvis man ser på, hvordan husholdningerne er organiseret, er 33 pct. af beboerne enlige uden børn. 14 pct. er husholdninger, som tæller tre generationer eller husstande, hvor flere voksne bor sammen i et bofællesskab. 15 pct. er par uden børn. 15 pct. er enlige med børn. De sidste 23 pct. af beboerne udgør par med børn. Antallet af børnefamilier er stigende, bl.a. fordi boligerne er forholdsvis store og på den baggrund anvises mange familier med børn

Indkomster og beskæftigelsesgrad

Halvdelen af de voksne beboere i Tingbjerg befinder sig permanent udenfor arbejdsstyrken. 74.3 pct. af beboerne over 17 år modtager ydelser, der skal erstatte en indkomst (for Københavns kommune er tallet knapt 20 pct. mindre – nemlig 56.5 pct.). 32.6 pct. af de 74.3 pct. modtager varige ydelser. Antallet af førtidspensionister er større end for Københavns kommune generelt. Tingbjerg har også en større del af kontanthjælpsmodtagere end kommunen som helhed, nemlig 20.1 pct. mod 8.9 pct. Den relativt store andel af øvrige personer udenfor arbejdsmarkedet dækker dog også delvist over hjemmegående husmødre og unge, som går i skole eller er arbejdsløse. Men kun godt 1/3 af beboerne i den arbejdsdygtige alder er i arbejde.

Med hensyn til beboernes bruttoindkomst, har 73 pct. af beboerne en indkomst på under 150.000 kr. om året. Dette tal viser, at der er en større andel af beboerne, der tilhører de laveste indkomstgrupper, end i resten af kommunen (såvel som i landet som helhed). Der er i området en tendens til, at fraflyttere har en højere indkomst end tilflyttere. Den kommunale anvisningsret til boligerne i Tingbjerg har ligeledes medført, at der bor mange socialt sårbare beboere. Derudover har de sidste års udvikling betydet en øget tilgang af beboere med relativt lave indkomster og ringe beskæftigelsesgrad.

Etniske minoriteter

I Tingbjerg har ca. 40 pct. af beboerne udenlandsk statsborgerskab. Dette omfatter ikke etniske minoriteter med dansk statsborgerskab. Denne procent viser, at koncentrationen af etniske minoriteter i området er større end i resten af kommunen, hvor procenten ligger på ca. 8 pct. Halvdelen af børn og unge under 18 år har en anden etnisk baggrund end dansk. Endvidere oplever Endvidere oplever Ting-

bjerg en stadig stigende tilgang af etniske minoriteter. Ifølge beboerrådgiveren tales der omkring 38 forskellige sprog i Tingbjerg

Det boligsociale arbejde

Ifølge Ellen Christensen¹¹ er der gode netværk, ressourcer og muligheder for aktivitetstilbud i Tingbjerg, dels fordi der er mange foreninger (ca. 60 stk.) og dels fordi der er mange boligsociale projekter. De mange forskellige tilbud omfatter projekter, klubber, og foreninger til beboerne, fx 'Venskabsforeningen for Indvandrere og Danskere', Tingbjerg Idrætsforening, svømmeklubben, socialboligprojektet, internetcafe, bo & aflastningstilbud, kommunikationscenter, skurvognsprojekt, ungerådgivning med mere.

Disse aktiviteter og foreninger har som koordinerende instans Fællesrådet. Fællesrådet blev stiftet i 1967 og er et samarbejde mellem afdelingerne i de to boligorganisationer, repræsentanter fra områdets mange klubber og foreninger, skolen, socialcenteret, kirken og politiet. Gennem tiden har Fællesrådet primært været et samarbejdsorgan, men derudover har det også fungeret som inspirationskilde til nye tiltag.

Byudvalgsarbejdet har de seneste år været betydningsfuldt for området. Især det opsøgende arbejde, der udføres af områdets beboerrådgivere.

Mødestedet

Et eksempel på et boligsocialt projekt er også 'mødestedet'. Oprindeligt var dette tiltag tiltænkt kvinder af alle nationaliteter. Denne intention er dog ikke blevet opfyldt, da det hovedsageligt er etniske minoritetskvinde, der kommer i mødestedet. I mødestedet har kvinderne mulighed for at etablere netværk samt udveksle erfaringer. Derudover er der en symaskine samt et motionsrum til rådighed. Endvidere arrangeres idrætsaktiviteter, fællesspisning og udflugter til forskellige kulturelle seværdigheder, legelande og badestrande. Beboerrådgiveren, der er tilknyttet som fast medarbejder på projektet, er bl.a. ansat til at støtte kvinderne til at søge forskellige sociale ydelser og institutionspladser til børnene. Mødestedet skal fungere som et led i at få kvinderne i gang med andre etablerede tilbud i systemet, eksempelvis sprogskole og tilbud under AOF.

Vi har gennem dette pilotprojekt selv haft vores gang i mødestedet, og det er i dette forum, vi har truffet interviewpersoner med to undtagelser. At komme i mødestedet har givet os mulighed for at få et indblik i, hvordan dagligdagen forløber der. Ansvarlig for stedet er beboerrådgiveren, derudover er der yderligere to medarbejdere ansat; henholdsvis en kurdisk kvinde samt en eksjugoslavisk kvinde.

¹¹ Ellen Christensen er medlem af Fællesrådet for Tingbjerg og formand for byudvalgsmidlernes styregruppe.

Kvindernes funktioner er at sørge for praktiske ting omkring mødestedet samt sørge for at arrangere og koordinere aktiviteter. Derudover hjælper de kvinderne med at sy eksempelvis gardiner eller tøj. Mødestedet arrangerer også gymnastik, svømning, biografture med mere.

Stedet bruges tilsyneladende hovedsagelig af etniske minoritetskvinder, som enten er på barsel, arbejdsløse eller kommet til Danmark for nylig. Ifølge Ellen Christensen skifter gruppen med mellemrum, bl.a. i overensstemmelse med skiftende behov. Hun karakteriserer dem, som kvinder, der har brug for et lille skub til at komme videre, enten i form af et dansk kursus eller et arbejde. Da vi var der, blev stedet frekventeret af kvinder med tyrkisk, arabisk og kurdisk baggrund. Det synes at fungere som et samlingspunkt i hverdagen, hvor kvinderne har mulighed for at mødes og sludre, drikke kaffe, se fjernsyn og udveksle erfaringer om mange emner på forskellige sprog – tyrkisk, kurdisk, arabisk. Dansk anvendes dog, hvis man ikke har et andet fælles sprog. Stemningen er god, man kender hinanden, er på fornavn, og de to ansatte er behjælpelige med at tage del i samtalerne, få gang i sytøjet eller sørge for at der kommer kaffe på bordet. Lokalet er meget komfortabelt med sofaarrangementer, borde og et næsten nyt køkken. Mange af kvinderne har deres børn eller børnebørn med, som leger sammen. Der forefindes også legetøj og en kravlegård til børnene. Kvinderne kommer sædvanligvis omkring kl. 11.00, og det er ofte de samme kvinder, der kommer dag efter dag. Mødestedet har åbent indtil kl. 14.00. Udefra fremgår det tydeligt, hvornår mødestedet er åbent, for der står et antal barnevogne udenfor, enten tomme eller med sovende børn i. Det koster et symbolsk beløb at være med i klubben, noget som Fællesrådet lægger vægt på som motiverende. Til gengæld er der altså mulighed for både gymnastik og svømning.

Kvinderne deltager også i de forskellige kulturelle arrangementer, som afholdes i Tingbjerg, fx afholdes der på skift 'tyrkisk kulturaften', 'arabisk kulturaften' osv. En af de dage, hvor vi var der, havde en række af kvinderne travlt med at rense og udskære en stor bunke auberginer med henblik på den forestående 'arabiske aften'. Hver fredag er der desuden madklub, hvor kvinderne skiftes til at lave mad fra deres hjemland. Vi har selv deltaget i en af disse madklubber både for at fornemme stemningen, snakke med kvinderne og for at gengælde deres interviewdeltagelse med hjemmebagt kage.